

Verwachtingen

Deze week raakte mijn schoonvader, met wie ik een fietstochtje maakte in de Noord-Limburgse Maasduinen, in gesprek met een leeftijdsgenoot van hem. Het ging vrij terloops over de ouderdom. ‘Vaak denk ik: het hoeft voor mij niet meer’, meende de man met wie mijn schoonvader sprak, ‘al het geweld dat er nu is, misdaad, oorlogen en terreuraanslagen, waar heb je dan nog voor te leven?’ De man die we spraken had bepaald geen optimistische verwachtingen over de samenleving. Het toeristisch karakter van het

korte samenzijn gaf ook weinig aanleiding tot een pastoraal gesprek, laat staan voor een vermanende toespraak. Dit soort toevallige gesprekjes lijken eerder korte ‘social checks’ te zijn: we hebben toch wel dezelfde waarden, we horen toch bij elkaar en denken toch op dezelfde wijze over problemen?

Prediking gaat, denk ik, vaak in op dit soort sociale verwachtingen. Het stelt ze ter discussie, steunt of ondergraaft ze, en laat ‘counter-narratives’ zien die bemoedigen en motiveren. Ook christelijke theologen die sterke voorkeuren hebben voor een exegetische of belijdende doelstelling in het preken, ontkomen niet aan de bijbelse oproep om gerechtigheid te beoefenen en zo ‘niet uit elkaars genade te vallen’. Daarbij is het bovendien van belang te onderkennen dat er private en publieke kanten zitten aan die oproep. Jammer eigenlijk dat de term ‘moraliseren’ vaak negatieve correlaties kent en zo – wellicht met uitzondering van de opiniërende kwaliteitsjournalistiek – niet meer als ambacht of kunstvorm wordt ervaren. Het gaat immers toch om een religieuze kernvraag hoe verantwoordelijkheid gedragen kan worden voor pijn, lijden en onrecht.

Dat laat onverlet dat kerken dergelijke morele verantwoordelijkheden bij uitstek aanspreken en daarin een eeuwenoude traditie kennen. Hoe dragen kerken dergelijke verantwoordelijkheid in hun maatschappelijke praktijk, en op welke wijze roept de prediking tot sociaal engagement op? Dat is de probleemstelling in dit themanummer van *Handelingen*. In de bijdragen komen allerlei aspecten aan bod, de praktijk van alledag in het aanwezigheidspastoraat, maar ook de mystagogiek; de exegese van relevante perikopen, maar ook de praktijk van het verpleeghuis. Kortom, weer een interessant en relevant nummer, dit keer onder redactie van Herman Noordegraaf en Ciska Stark. ◁

*Hans (prof.dr. J.B.A.M.) Schilderman is hoofdredacteur van Handelingen en hoogleraar Religie en Zorg aan de Faculteit Filosofie, Theologie en Religiewetenschappen van de Radboud Universiteit Nijmegen.
h.schilderman@ftr.ru.nl*

Diaconale presentie en motiverende prediking

Hoe verhoudt de prediking, als vanouds de vorm van toerusting van de gemeente, zich tot de vernieuwde diaconale impulsen van deze tijd? Kan zij bijdragen aan het vormen van een motiverende en overtuigende eenheid in de vanouds vaak gescheiden werelden van vieren, verkondigen en delen? Hoe vormt de Bijbel een inspiratiebron tot diaconale prediking? Kunnen prediking en diaconie elkaar inspireren en wat hebben predikers daartoe dan nodig? En hoe bouwen predikers dan aan een diaconale gemeente en diaconale praktijken zonder dat deze uiteenvalt door verschillende inzichten op politiek of ethisch gebied?

Deze vragen vormen de insteek van dit themanummer van *Handelingen* en verschillende praktijkreflecties geven inzicht in mogelijkheden. Allereerst is ook een verkenning van de functie en het wezen van de prediking vereist.

Religie en georganiseerd geloof hebben vandaag de dag in de westerse wereld niet zo'n goede pers. Voor wie niet zelf andere ervaringen heeft opgedaan, is geloven al gauw synoniem met onverdraagzaamheid, fundamentalisme, moralistisch gepreek en godsdienstig gelegitimeerd geweld. 'Geloof doet meer kwaad dan goed', zo lijkt de *communis opinio*. Het helpt allang niet meer om bijvoorbeeld ter verdediging van het christelijk geloof

te beargumenteren dat de zegeningen van ziekenzorg, armenzorg en onderwijs in West-Europa en elders in de wereld voornamelijk zijn voortgekomen uit christelijke drijfveren tot naastenliefde en humaniteit die verder strekt dan de eigen groep alleen. Geloof, zeker in geïnstitutionaliseerde vormen, wordt in de publieke sfeer niet gauw positief gewaardeerd.

Als geloven echter samengaat met een onbaatzuchtig en authentiek optreden en zich toont in daden van solidaire dienstbaarheid, dan klinkt toch ook een ander, minder negatief geluid. De waardering voor paus Franciscus is

< Oskar Kokoschka, 'In Memory of the Children of Europe Who Have to Die of Cold and Hunger this Xmas', 1945

hiervan een voorbeeld. Zijn consistente houding, waarin daden van barmhartigheid het beeld van de rooms-katholieke wereldkerk en haar bijdrage aan de samenleving op een positieve wijze beïnvloeden, motiveert zowel jongeren als ouderen wereldwijd en draagt bij aan het idee dat kerk en geloof waardevol zijn voor de samenleving. Zijn aandacht voor vluchtelingen, zijn afzien van welvaartsprivileges en zijn vrijmoedig fysieke en zegenende contact met kwetsbare mensen lijken meer indruk te maken dan zijn preken en geschriften. Het is vooral de persoonlijk getinte diaconale presentie die deze paus wereldwijd waardering oplevert.

Betekent dit dan dat geloofsgemeenschappen voor de toekomst hun geloofwaardigheid vooral moeten ontleenen aan hun handelen? Dat de motivering ervan niet expliciet van belang is? Dat ‘*practicing*’ belangrijker is dan ‘*preaching*’? Deze vraag vormt de opmaat van dit themanummer van *Handelingen*, dat handelt over de relatie tussen diaconaat, zeg maar de daadkracht van geloof zoals die zichtbaar wordt in de samenleving, en de aanzet daartoe zoals die wordt uitgedragen door de kerken in vormen van prediking.

Diaconie in beweging

Rond dit thema ligt ook al een hele historie, zeker in de christelijke kerken in onze West-Europese context.

Nadat in de jaren tachtig van de vorige eeuw zogeheten ‘politieke prediking’ rond thema’s als kernbewapening en de relatie tot de poli-

tieke ideologie van het communisme voor veel polarisatie en vervreemding binnen de kerken had gezorgd, is de kerkelijke prediking de laatste decennia in ander vaarwater terechtgekomen. In een post-verzuilde samenleving zijn zowel politiek als geloof een steeds meer individuele zaak geworden. Dat leidde ook tot afkeer van dogmatisch getoonzette en al snel als autoritair ervaren prediking.

Op natuurlijke wijze richtte de prediking zich vervolgens vooral op het welzijn van het individu en de gemeenschap van gelovigen zelf. Pastorale bemoediging, spirituele zingeving en ‘even bijtanken’ in de hectiek van het bestaan, werden belangrijk voor geloofsgemeenschappen en hun leden. Het gevolg hiervan was soms dat aandacht voor zowel inhoudelijke doordenking van het geloof alsook aandacht voor concrete samenlevingsvragen minder aan de orde kwamen (De Leede & Stark 2013). Critici betitelden de zozeer op behoeften van verwende consumenten gerichte prediking in West-Europa als louter ‘*Seelenwellness*’ (*Zeitmagazin* 2007/51).

Inmiddels lijkt het tij opnieuw enigszins gekeerd en zien we momenteel een groeiende aandacht voor de diaconale dimensie van de prediking met aandacht voor aspecten van barmhartigheid en gerechtigheid, voor profetie, ethiek en polemie. Dit hangt samen met de vaak noodgedwongen bewustwording van kerken, die inzien dat zij hun bestaansrecht verliezen als zij niet meer relevant zijn voor de buurt en voor de mensen.

Een toenemend verlangen naar een heldere geloofsidentiteit die tevens een maatschap-

pelijke uitwerking heeft, hangt ook samen met aandacht in de media voor maatschappijontwrichtende uitingen van religie in de vorm van fundamentalistisch gemotiveerd terrorisme. Niet alleen een christen, maar elke religieuze persoon en elke religieuze instelling voelt zich meer en meer gedwongen om zich te verantwoorden over de positie die zij in maatschappelijk en ethisch opzicht in de samenleving innemen.

Gelovigen moeten zich individueel en als gemeenschap verantwoorden, ook over misbruik in religie en kerk. Dat brengt een nadere bezinning binnen de kerken teweeg. Bovendien zijn er zeker in West-Europa grote veranderingen gaande in de maatschappelijke constellaties van de samenleving: de afbouw van de verzorgingsstaat maakt dat de kerken zich opnieuw oriënteren op een rol in de *civil society*, die zij in de vorige eeuw juist aan de overheid en allerlei specifieke instellingen hadden overgedragen.

De paradoxale ontwikkeling doet zich voor dat in het kader van een groter beroep op de verantwoordelijkheid van het individu en op die van maatschappelijke organisaties, er op het terrein van zorg en welzijn meer van de kerken verwacht wordt, terwijl hun positie in de samenleving meer marginaal wordt.

De economische crisis vanaf 2009 stelt voor vragen van macro-economische aard en over de verdeling van welvaart en kapitaal. Voor de kerk betekent dit tevens de fundamentele vraag naar ‘wie bepaalt de waarde van iets en hoe verdelen we welvaart?’.

De wereldomvattende klimaatproblematiek

op haar beurt roept vragen op rond ecologie, vragen naar ethiek rondom vervuiling en vragen van theologische aard: van wie is de schepping en welk toekomstperspectief zien we voor de aarde en haar bewoners? Oorlog en terreur in het Midden-Oosten en Afrika brengen bovendien enorme migratiestromen van mensen op gang. Ook dat stelt samenleving en kerken in West-Europa voor de steeds urgenter wordende vraag welke solidariteit zij willen opbrengen in relatie tot soms andersgelovige medemensen én welk aandeel zij zelf in historisch perspectief hebben aan gegroeide tegenstellingen tussen volken en rassen en aan een scheve verdeling van de welvaart van de wereld.

Diaconie als functie en wezen van de kerk

Al met al zien we dat de wereld op de stoep staat van de kerk en dat de kerk opnieuw de roeping voelt om naar buiten te treden. Kerkelijke initiatieven in voedselbanken, schuldhulpprojecten, WMO-betrokkenheid en vluchtelingenopvang bepalen steeds meer de identiteit van de kerk in het maatschappelijk veld. De paus vraagt aandacht voor klimaatproblematiek in zijn encycliek *Laudato Si’* en in Nederland zet de Protestantse Kerk zich tot aan de rechtbank toe in voor het recht op ‘bed, bad, brood’ voor uitgeprocedeerde asielzoekers.

Al deze bewegingen zouden we kunnen aanmerken als vormen van diaconaal werk waarmee de kerken zich profileren. Want juist de thema’s van globalisering, migratie, ontwikkelingen in de verzorgingsstaat en vooral de

Al deze bewegingen zouden we kunnen aanmerken als vormen van diaconaal werk waarmee de kerken zich profileren. Want juist de thema’s van globalisering, migratie, ontwikkelingen in de verzorgingsstaat en vooral de

Peter Martens, 'Calcutta'

omgang met lijden, zijn de terreinen waarmee de diaconie zich bezighoudt.¹ En volgens velen behoort juist het diaconale handelen vanuit en door de kerken tot 'het wezen' van de kerk (Crijns 2011; zie ook het motto van het handboek *Diaconie in beweging*). De vanouds driedovoudige kerkelijke opdracht tot verkondiging

van Gods Woord, vieren van de sacramenten en de dienst van de liefde zijn geen gescheiden werelden, maar hangen intrinsiek met elkaar samen.

Dit brengt echter de vraag naar voren hoe deze samenhang in de huidige tijd eruit ziet, en vooral de verhouding tussen de verkondiging van Gods Woord en de diaconale dienst. In nieuwere diaconiewetenschap wordt diaconale

dienst immers vooral gezien als een vorm van bemiddeling. De dienstbaarheid die de diaconie kenmerkt is bijbels-theologisch niet hetzelfde als 'slavenwerk' of nederige dienstbaarheid, maar is het werk van de boodschappers, de ambassadeurs, advocaten en hofdienaars (*ministers*) (Crijns 2011).

Diakenen genieten een opdracht, zij hebben een mandaat en vervullen een taak. Die taak gaat uit van een wederkerigheid in relatie en wordt gemotiveerd door noties van rechtvaardigheid en liefdadigheid, van recht en moraal en van gedrag en attitude. Diaconaat is ook geen taak van diakenen alleen, maar als het kloppend hart van de geloofsgemeenschap bepaalt het mee de identiteit van de gehele gemeente. En dat vraagt van die gemeente om bewustwording van haar diaconale wezen, niet alleen in gebed en dienstbaarheid, maar ook door middel van de prediking en de bediening van de verzoening, op zondagen en door de week.

Deze diaconale identiteit van geloven vindt overigens ook plaats aan de randen van de parochiale gemeente: in categoriale gemeenten waar men zich specifiek richt op een doelgroep, zoals bijvoorbeeld gevangenen, maar ook in instellingen van zorg en welzijn. Daarbij speelt de geestelijke verzorger een belangrijke rol.

Prediking en diaconie

Dat maakt de vraag relevant hoe de prediking, als vanouds de vorm van toerusting van de gemeente, zich tot deze vernieuwde diaconale impulsen verhoudt. Kan zij bijdragen aan het vormen van een motiverende en overtuigende eenheid in de vanouds vaak gescheiden we-

relden van vieren, verkondigen en delen? Hoe vormt de Bijbel een inspiratiebron tot diaconale prediking? Kunnen prediking en diaconie elkaar inspireren en wat hebben predikers daartoe dan nodig? En hoe bouwen predikers dan aan een diaconale gemeente en diaconale praktijken zonder dat deze uiteenvalt door verschillende inzichten op politiek of ethisch gebied?

Deze vragen vormen de insteek van dit themanummer en verschillende praktijkreflecties geven inzicht in mogelijkheden. Maar allereerst is ook een verkenning van de functie en het wezen van de prediking vereist. Daarbij zijn we ons er natuurlijk van bewust dat de verbinding van diaconaat en liturgie breder is dan die met de prediking. Er is ook een relatie met liederen, gebeden, sacramenten, collectes en maaltijd, maar in dit themanummer richten wij ons op de prediking.

Prediking als functie en wezen van de kerk

In de liturgische setting van een religieuze viering, zoals bijvoorbeeld een kerkdienst, wordt vrijwel altijd een toespraak gehouden. Want de toewijding tot God en de onderlinge geloofscommunicatie die tot uitdrukking komt in muziek, taal, symbolen en handelingen, vraagt op een zeker moment om een specifieke toespitsing. De spanningsboog in de viering leidt toe naar een actualiserend woord in de vorm van meditatie, preek of *homilie* waarbij de geloofsgemeenschap zich met aandacht concentreert op betekenis en toe-eigening van wat inhoudelijk aan de orde is. Daartoe brengt de voorganger verschillende 'werelden' met elkaar in gesprek, namelijk de wereld van de (bijbel)-

tekst waarin de oorspronkelijke auteur, context en cultuur een rol spelen evenals de wereld van de hedendaagse hoorder en de geloofsgemeenschap met hun eigen sociale, culturele en religieuze belangen (Grözinger 2008).

De liturgische setting waarin dit gesproken woord plaatsvindt, creëert, als het goed is, een klimaat waarin nieuwe betekenisgeving ontstaat en tot uitdrukking kan komen in gelovig denken, bidden en handelen, in een gezamenlijk delen van brood en wijn, geld en goed.

De traditie van de geloofsgemeenschap, de bijbeltekst en de plaatselijke context bepalen het karakter van de prediking. Deze prediking kan de toon aannemen van een overdenking of overweging, waarin de hoorders meegenomen worden in een (leer)proces van bewustwording, van toerusting of instructie en van oordeelsvorming. Diaconale prediking is er dan op gericht om de gemeente inhoudelijk en praktisch te motiveren en toe te rusten tot haar taak.

De prediking kan echter net zo goed het karakter hebben van een getuigenis, waarbij de hoorders vooral opgeroepen worden tot instemming en mogelijk ook tot zelfgetuigenis in woorden en daden. Diaconale prediking zal dan vooral ook in de vorm van pleitbezorging kunnen klinken.

En ten slotte kan de prediking het karakter dragen van een aanzegging, een W/woord van 'de andere kant' in de vorm van een aanklacht, een ethisch of profetisch appèl of juist een pastoraal getoonzette bemoediging, een solidariserend *empowerment*. Een kritische stem kan hier klinken, en in de dominante narratieven van de samenleving tot zwijgen gebrachte stemmen

van mensen in nood kunnen gehoord en vertolkt worden.

Toch gaat het niet alleen om functionele vormen van prediking en om effecten op het terrein van diaconaat. Juist ook de ontmoeting met elkaar, *communio* met God en de naaste, vormt de inspiratiebron om ook de ander werkelijk als naaste te kunnen zien. Wie diaconaal preekt, gaat het uiteindelijk om het geraakt worden door de ontferming van de Eeuwige en het gehoor geven aan Gods visie op ons en onze werkelijkheid.

In dit themanummer verkennen we, naast onderzoek op diaconaal terrein, de protestantse en rooms-katholieke perspectieven alsook de richtlijnen tot de dienst der barmhartigheid zoals die in de moskee worden voorgehouden aan de gelovigen. We zien voorbeelden van diaconale prediking en praktijken en besluiten met een reflectie waarin de prediking niet eens het laatste woord heeft. <

Noot

¹ We kiezen ervoor om de term 'diaconie' en 'diaconaat' en 'caritas' als synoniemen te gebruiken.

Literatuur

- Leede, B. de & Stark, F. (2013). Protestantse preken in hun kracht en zwakheid. *Nederlands Theologisch Tijdschrift*. Zoetermeer: Boekencentrum, jrg. 67, nr 2, 2013.
- Crijns, H. (red.) (2011). *Diaconie in beweging. Handboek diaconiewetenschap. Achtergronden en perspectieven*. Utrecht: Kok, 11 en 97.
- Grözinger, A. (2008). *Homiletik. Lehrbuch Praktische Theologie*, Band 2, Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus, 99.
- www.zeit.de/2007/51/Predigt accessed 05.01.2016

Met kloppend hart!?

De diaconale dimensie van preken

Paus Franciscus heeft een Jubeljaar van de Barmhartigheid afgekondigd. Het is op 8 december 2015 ingegaan en zal op 20 november 2016 eindigen, op de laatste zondag van het kerkelijk jaar. Dit themanummer van *Handelingen* verschijnt in de loop van dit heilige jubeljaar. In de pauselijke bul hierover (*Misericordiae Vultus* van 11 april 2015) vraagt Franciscus onder andere aandacht voor het verkondigen van barmhartigheid. Anders gezegd: hij pleit voor de diaconale dimensie van preken. In navolging van zijn voorganger Johannes Paulus II in de encyciek *Dives in Misericordia* (1980) benadrukt hij dat de kerk de opdracht heeft om 'de barmhartigheid van God te verkondigen, het kloppend hart van het evangelie' (§12). Aan die typering ontleen ik de titel van dit artikel: 'Met kloppend hart!?' De vraag is hoe prediking en diaconaat zich tot elkaar verhouden. Hoe krijgen barmhartigheid, gerechtigheid en duurzaamheid als belangrijke diaconale categorieën stem in de prediking van de kerk?

In dit artikel verken ik de verbinding tussen twee praktijken van de kerk, prediking en diaconaat, via een bezinning op de diaconale dimensie van preken.

Daarbij gaat het niet alleen om de vraag of en op welke manier de prediking de diaconale houding en het diaconale handelen van de kerk en van kerkleden aan de orde moet stellen. Ook de 'omgekeerde' vraag is relevant: zou het diaconale perspectief de prediking van dienst kunnen zijn als het gaat om het communiceren van het evangelie binnen de werkelijkheid

van de hoorders? Want juist binnen die werkelijkheid zijn tal van diaconale aspecten aanwezig (vgl. Matteüs 25:31-46): honger en dorst (tegenover eten en drinken), naaktheid en dakloosheid (tegenover kleding en onderdak), ziekte en gevangenschap (tegenover gezondheid en vrijheid). Hoorders komen naar de kerk vanuit hun werkelijkheid van werkloosheid en falende zorg, van anonimisering en schaalvergroting, van vluchtelingen en klimaatveranderingen. >

Diaconale dimensie

Met opzet spreek ik over de diaconale dimensie van preken en niet (alleen) over diaconale preken. De term ‘diaconale preek’ of ‘diaconale prediking’ is zeker bruikbaar, maar geeft bepaalde associaties (Schäfer 1991): (1) het betreft preken waarin specifiek diaconale bijbelteksten aan de orde komen, bijvoorbeeld op Vredesdag of Michazondag; (2) het betreft preken die het thema ‘diaconaat’ aankaarten en bespreken, ook los van een bijbeltekst (themapreken over barmhartigheid of duurzaamheid). Kortom:

een speciaal soort preken als onderdeel van het bredere fenomeen prediking.

Maar de betekenisrichting via deze associaties vind ik te beperkt als het gaat om de verbinding tussen prediking en diaconaat. Ik noemde al dat de actuele maatschappelijke situatie waarin gepreekt wordt, altijd diaconale aspecten heeft: honger, onrecht, armoede, corruptie, misbruik, werkloosheid, spanningen rond vluchtelingen en duurzaamheid. Die aspecten hoeven niet in elke preek benoemd te worden, maar vragen wel van de prediker dat hij zich daarvan bewust is, niet alleen bij sommige (diaconale) preken, maar bij alle preken.

Daarom spreek ik liever over de diaconale dimensie van preken, die bijvoorbeeld blijkt uit de woordkeuze en de voorbeelden van een voorganger, ook in een tekst- of themapreek die niet expliciet over diaconaat gaat. Het maakt verschil of een voorganger in woord en

Het maakt wat uit of een voorganger laat zien en horen dat hij iets weet van de ervaringen van mensen in nood

gebaar laat merken dat zij weet dat er onder haar hoorders mensen in een armoedesituatie kunnen zitten. En het maakt wat uit of een voorganger laat zien en horen dat hij iets weet van de ervaringen van mensen in nood en dat hij beseft dat de wereld groter en chaotischer is dan Nederland.

Juist de diaconale dimensie kan ervoor zorgen dat de prediker niet te snel en te gemakkelijk uitspraken doet over de wereld buiten de kerk, zoals de bewering dat er in Nederland ‘eigenlijk’ geen echte armoede bestaat. Daarmee wordt hoorders

met een minimuminkomen of met een uitkering onrecht gedaan. Anderzijds maakt het besef dat corruptie in tal van landen het daadwerkelijk helpen van mensen bemoeilijkt, een voorganger voorzichtig en genuanceerd als het gaat om de effectiviteit van diaconale projecten daar.

Bovendien helpen bewustwording en gevoeligheid een prediker ook om alert te zijn op diaconale aspecten van bijbelteksten en thema’s waarover hij een preek maakt.

Maar wat wordt dan precies beoogd met de term ‘diaconale dimensie’ van preken? Het woord ‘dimensie’ gaat over de lengte, breedte en hoogte van voorwerpen, maar staat ook voor ‘aspect’ of ‘element’ van onderwerpen. Het gaat om dat aspect of element van preken dat het diaconale handelen van de kerk tematiseert. Ik omschrijf dat handelen als volgt: (diaconaat is) het betonen van barmhartigheid, het doen van gerechtigheid en het werken aan duurzaamheid

< Asielzoekerscentrum Leusden

>

ten behoefte van hen die zich materieel en/of sociaal-maatschappelijk gezien in een positie bevinden van minderwaardigheid en ongelijkheid. Kortom: de diaconale dimensie van preken bedoelt de hoorders bewust te maken van de ‘lengte, breedte en hoogte’ van het diaconaat en hen aan te sporen om daarmee aan de slag te gaan.

Gewetensfunctie

Daarom is de diaconale dimensie van belang voor de preekinhoud, maar vanzelfsprekend ook voor de preekvoorbereiding. Het ene ligt in het verlengde van het andere. Toch noem ik die beide aspecten apart, omdat aandacht voor diaconaat tijdens de preekvoorbereiding de ene keer zal leiden tot ruime aandacht voor diaconaat in de preek, de andere keer tot misschien één zin of één zinspeling.

Het gaat erom dat het diaconaat als basispraktijk van de christelijke gemeente niet vergeten of verwaarloosd wordt, maar met de nodige regelmaat in preken aan de orde komt, langer of korter. Maar dat kan alleen als bij de preekvoorbereiding het diaconaat deel uitmaakt van het homiletisch referentiekader van de prediker.

In dit verband zou de diaconale dimensie ook getypeerd kunnen worden als een permanente gewetensfunctie voor de prediker. Dat wil zeggen dat de prediker (en zijn preek) bevraagd mag worden op aandacht voor barmhartigheid en gerechtigheid (van God en mensen). Hij mag ook bevraagd worden op zijn beeldvorming waar het gaat om misdeelde medemensen: hoe eerlijk en billijk is die beeldvorming? Is zij of hij zich bewust van de eigen maatschappelijke

positie die onze waarneming beïnvloedt? Ook de vraag naar het hoorderbeeld van de prediker moet gesteld worden: wordt dat beeld alleen bepaald door de (boven)modale, (hoog)-opgeleide, blanke kerkganger of ook door het minderbedeelde kerklid dat van een uitkering moet rondkomen? Heeft de prediker weet van de ervaringen van mensen in knelsituaties?

Via de gewetensfunctie van de prediker is de diaconale dimensie dienstbaar aan de doorgaande diaconale bewustwording van de kerkelijke gemeente (Ploeger & Ploeger 2001, 565), juist ook als het gaat om betrokkenheid van ‘middenklassers’ bij mensen in de marge.

Ecclesiologisch kader

Daarom ook is het zinvol om eraan te herinneren dat prediking de kerk constitueert. Dat is het bredere, ecclesiologische kader waarin de diaconale dimensie van preken staat. De kerk heeft haar oorsprong van boven. Zij is geboren uit het Woord van God: zij is een ‘*creatura verbi*’. Maar vervolgens leeft de kerk ook van het Woord – van de prediking. Het is van levensbelang om bij dat Woord te blijven. Daarom stelt de prediking het functioneren van de kerk als kerk aan de orde. Dat is de kritische functie van de prediking die de kerk bevraagt op haar functioneren als kerk van het Woord.

Een cruciaal onderdeel van kerkzijn is dienen: de kerk stelt zich beschikbaar om dienstbaar te zijn in de samenleving. Een kerk zonder diaconaat is geen kerk – diaconaat is één van haar wezenskenmerken. Zij hoort bij God die barmhartig is (Exodus 33:19; Lucas 6:36) en die zich heeft laten kennen als ‘belangenbehartiger’ van weduwen en wezen, vreemdelingen en

armen. De kerk treedt in het voetspoor van Christus die barmhartigheid liet zien (Matteüs 9:36).

Het gaat hier om een theologische denklijn die de noodzaak en de relevantie van de diaconale dimensie van preken onderbouwt en die de ecclesiologische doordenking van de preek concretiseert, vanuit het concept ‘diaconale gemeente’.

De diaconale dimensie van preken staat in het bredere kader van allerlei verbindingen tussen diaconaat en kerkdienst (liturgie). Daarbij valt vooral te denken aan gebeden, collecte en avondmaal, maar ook aan de prediking (Karres 1973; De Jonge 2009). De samenhang tussen diaconaat en prediking wordt juist in de bedding van de liturgie werkelijkheid (De Ruijter 2013, 31-46).

Ook van dat bredere kader geldt dat niet allereerst bijzondere, diaconale kerkdiensten effectief zijn als het gaat om aandacht voor diaconaat, maar dat het diaconaat integraal gekoppeld is en moet zijn aan de zondagse kerkdienst.

Op deze wijze sluit de diaconale dimensie van de prediking aan bij die van de hele kerkdienst en bevestigt die.

Enkele stellingen

Tegen de achtergrond van de verbindingen tussen diaconaat en kerkdienst en in het licht van het diaconaat als basispraktijk van de christelijke gemeente, volgen enkele stellingen over de diaconale dimensie van preken, waarbij ik de nodige toelichting en reflectie geef.

1. De diaconale dimensie van preken wil de hoorders helpen om vanuit het perspectief van Gods barmhartigheid en gerechtigheid naar medemensen in allerlei ellendige en kromme situaties te kijken en zich bewust te worden van sociaal-maatschappelijke spanningen en problemen.

Deze stelling betekent dat in preken allereerst Gods barmhartigheid doorklinkt. Het woord ‘barmhartigheid’ is afgeleid van en vertaald vanuit het Latijnse woord *misericordia*. Daarin zijn de woorden *miseria* (ellende) en *cor* (hart) herkenbaar. Dat wil zeggen: bij barmhartigheid gaat het erom dat de misère van de ander je hart raakt. Vanbinnen word je getroffen: in je hart of in je ‘binnenste’. In het Hebreeuws en Grieks worden voor barmhartigheid woorden gebruikt die te maken hebben met baarmoeder en ingewanden. Die spelen op bij het zien van ellende. Je wordt er beroerd van.

Nog eerder en nog heftiger dan bij mensen doet dit proces zich blijkbaar voor in het hart van God. Want Hij is barmhartig. Bij Hem is barmhartigheid het eerste woord (Exodus 34:6 in NBG51): ‘HEER, HEER, God, barmhartig en genadig, lankmoedig, groot van goedertierenheid en trouw.’ God ontfermt zich over de mens die getroffen is door doffe ellende. Hij heeft volop aandacht voor weduwen, wezen, vreemdelingen en armen. Daarin is Hij als een vader die zich ontfermt over zijn kind (Psalm 103:13) en als een moeder die haar baby nooit zal vergeten (Jesaja 49:15). Een mens in nood kan altijd een ➤

beroep doen op Gods barmhartigheid (Psalm 25:6; 79:8). Want zijn barmhartigheid kent geen grenzen: er komt geen eind aan (Klaagliederen 3:22).

Tegelijkertijd gaat het om de tweeslag barmhartigheid en gerechtigheid. De term ‘gerechtigheid’ vraagt aandacht voor de structurele kant van allerlei sociaal-maatschappelijke problematiek. Het gaat om het onrecht dat mensen wordt aangedaan, bijvoorbeeld bij een ongelijke verdeling van voedsel en bezit. Het gaat om belangen die bepaalde groepen hebben waardoor wantoestanden blijven bestaan.

Bij gerechtigheid gaat het om twee betekenissen die nauw met elkaar samenhangen.

- (1) De ‘verticale’ betekenis heeft te maken met onze verhouding tot God. Die verhouding moet ‘recht’ zijn door het volgen van Gods geboden. Omdat wij als mensen daarin fundamenteel faalden en falen, heeft God die verhouding ‘rechtgezet’ door middel van het verzoeningswerk van Christus.
- (2) Tegelijk is die verhouding tot God bepalend voor de verhouding tot je naaste, zeker tot je noodlijdende naaste. Dat is de ‘horizontale’ betekenis. Dan betekent gerechtigheid dat je attent bent op het welzijn van je naaste en dat je dat welzijn bevordert en onrecht tegengaat. Want God haat onderdrukking, misbruik, uitbuiting, mishandeling. Hij haat onrecht.

Wanneer preken op deze manier Gods barmhartigheid en gerechtigheid ter sprake brengen, dan leren de hoorders God kennen als een

barmhartige God die gerechtigheid liefheeft. En zij worden opgeroepen en geholpen om diaconaal op God te lijken (Lucas 6:36) en met zijn ogen naar hun medemensen en naar de samenleving te kijken. Dat is de primaire functie van de diaconale dimensie van preken.

2. De diaconale dimensie van preken is erop gericht dat de hoorders diaconale activiteiten ondersteunen en zelf ook diaconaal actief worden.

Stelling 2 ligt in het verlengde van stelling 1. Het is inzichtgevend en vormend wanneer hoorders antwoord krijgen op de vraag hoe situaties van minderwaardigheid, ongelijkheid, armoede, onrecht, uitbuiting en achterstelling vanuit het perspectief van Gods barmhartigheid en gerechtigheid getaxeerd worden (zie bijvoorbeeld de profetieën tegen onrecht en onderdrukking door profeten in het Oude Testament). Die kennis en ervaring zijn op zich waardevol. Maar op basis daarvan heeft de diaconale dimensie van preken ook een agogische intentie, waarbij een in dit geval diaconaal handelen bij de hoorders beoogd wordt.

In zijn homiletiek *Horen naar de stem van God* maakt De Ruijter (2013) onderscheid tussen onderwijsdoelen, vormingsdoelen en agogische doelen van de preek. Deze doelen zijn inhoudelijk aan elkaar verbonden. ‘Kennis en inzicht zijn voorwaarden om te kunnen vormen. En evenzo is vorming van waarden en attitudes weer nodig om (ped)agogische doelen te bereiken.’

Stelling 1 betreft vooral de beide eerste typen doelstelling, cognitief en affectief. Het gaat om kennis en inzicht, maar ook om inspiratie en

spiritualiteit (op God gaan lijken en met zijn ogen leren kijken).

Stelling 2 betreft het derde type doelstelling: agogisch. Inzicht en inspiratie vormen de voorwaarde om tot diaconaal handelen te komen. Het gaat erom dat de barmhartigheid en gerechtigheid van God ons als mensen aanzetten tot het daadwerkelijk betonen van barmhartigheid en het doen van gerechtigheid. Het gaat erom dat de christelijke gemeente steeds meer daadwerkelijk een diaconale gemeente wordt, die haar Heer navolgt in beschikbaarheid en dienstbaarheid voor medemensen.

3. De diaconale dimensie van preken beoogt stem te geven aan wie geen stem hebben, vanuit de aandacht die God heeft voor mensen-in-de-marge.

Het is eigen aan een diaconale houding dat mensen-in-de-marge aandacht krijgen en niet worden overgeslagen. Het gaat vaak om mensen die niet of nauwelijks gehoord worden. Het hoort bij diaconaat dat zij die geen stem hebben, wel een stem krijgen via degenen die het voor hen opnemen.

Deze ‘omkering’ past bij God die (machts)-verhoudingen omkeert en juist wel aandacht heeft voor marginale mensen. Het is een herkenbare verhaallijn in de Bijbel met talrijke voorbeelden. Hagar, de Egyptische slavin van Sarai, krijgt ondanks haar nederige positie, die door haar meesteres nog eens werd geaccentueerd, volop aandacht van God

(Genesis 16:1-16, 21:8-21). De gehandicapte Mefiboset, zoon van Jonatan, krijgt een prinselijke positie aan het hof van David (2 Samuël 9:1-13). In de christelijke gemeente in Korinte ‘waren er niet veel die naar menselijke maatstaf wijs waren, niet veel die machtig waren, niet veel die van voorname afkomst waren’ (1 Korintiërs 1:26).

Dit aandachtgeven en stemgeven, mede door middel van de diaconale dimensie van preken, geldt zowel marginale medemensen in de samenleving rondom de kerk als marginale medechristenen binnen de kerk. Het is en blijft een opvallend gegeven dat mensen die in onze samenleving worden afgeschreven, hun plek houden in de christelijke gemeente. Mensen die op de arbeidsmarkt kansloos zijn vanwege hun leeftijd en/of handicap worden ingeschakeld bij kerkelijke activiteiten. Uitbehandelde psychiatrische patiënten blijven welkom in de kerk en krijgen aandacht. Hoewel dat niet vanzelf spreekt. De prediking van het Evangelie zal daaraan moeten blijven herinneren. Dat is haar diaconale dimensie. Aandacht voor mensen in de marge is ook niet vrijblijvend. Het verplicht de kerk om met hen op te trekken, naar hen te luisteren en het met hen mee uit te houden in hun nood.

4. De diaconale dimensie van preken heeft een ontmaskerende werking richting maatschappelijke misstanden.

Het is belangrijk voor prediker en hoorders om zich te verplaatsen in de situatie en positie

van medemensen-in-de-marge. Juist vanuit die positie leer je kritisch te kijken naar wat in de samenleving vanzelfsprekend lijkt. De ontmaskerende werking waarover het in deze stelling 4 gaat is dan ook een ‘tweede stap’ na de eerste stap van stelling 3.

De gewetensfunctie van de diaconale dimensie heb ik al kort genoemd en ook de daarbij horende diaconale bewustwording van de kerkelijke gemeente. Juist omdat de diaconale dimensie van preken de hoorders wil helpen om vanuit het perspectief van Gods barmhartigheid en gerechtigheid naar medemensen te kijken, heeft zij een kritische functie richting economische en sociaal-maatschappelijke aspecten van de samenleving die tegen Gods wil ingaan. Dat geldt ook voor de economische en sociaal-maatschappelijke aspecten van het handelen van mensen. Op deze manier waarschuwen preken tegen misstanden in de maatschappij, tegen het falen van de overheid als het gaat om het helpen en ondersteunen van mensen, tegen onderdrukking en corruptie. Dat is de ontmaskerende, kritisch-ontdekkende werking van die diaconale dimensie.

Bij een preek over de vierde bedde van het Onze Vader (‘geef ons heden ons dagelijks brood’) kan niet voorbijgegaan worden aan de honger en de ongelijke verdeling van voedsel in onze wereld. Daar horen ook kritische vragen aan onszelf als consumenten en producenten bij. Het is niet in orde met ons dagelijks brood, als wij in het Westen onze voedselconsumptie verhogen, terwijl er op veel plaatsen in de wereld gebrek aan voedsel is, mede door gebrek aan voedselbeleid.

Onderzoek van eigen preekpraktijk

Bovengenoemde vier stellingen bieden een uitwerking en nadere typering van de diaconale dimensie van preken. Ze kunnen vervolgens ook gebruikt worden als sleutels om preken op hun diaconale dimensie te onderzoeken. Dat is ook een belangrijke vervolgvraag. Hoe zit het in concrete preken met die diaconale dimensie?

- Een voorganger kan haar of zijn eigen preekpraktijk nader onderzoeken op de diaconale dimensie aan de hand van de volgende vragen:
- (1) Hoe helpen mijn preken de hoorders om vanuit het perspectief van Gods barmhartigheid en gerechtigheid naar medemensen in nood te kijken en zich bewust te worden van sociaal-maatschappelijke spanningen en problemen?

(2) In hoeverre zijn mijn preken erop gericht dat de hoorders diaconaal actief worden?

(3) Hoe geven mijn preken, vanuit de aandacht die God heeft voor mensen-in-de-marge, stem aan hen die geen stem hebben?

(4) In hoeverre hebben mijn preken een ontmaskerende werking richting maatschappelijke misstanden?
- Met deze vragen kunnen bijvoorbeeld de preken over een periode van een half jaar of een heel jaar geanalyseerd worden.

Zo’n onderzoek kan op de volgende manier uitgevoerd worden. Aan de hand van de door mij gegeven omschrijving van diaconaat of

van een andere omschrijving, worden passages in de preken gemarkeerd die op de een of andere manier die diaconale dimensie laten zien. Daarbij wordt steeds gelet op diaconaal gekleurde woorden als barmhartigheid, gerechtigheid, duurzaamheid, ontferming, liefde, maar ook op typering als armen, gevangenen, vluchtelingen.

De ervaring leert dat zich daarbij wel twijfelgevallen voordoen.

Meestal gaat het dan om passages die in meer algemene zin gaan over de liefde die

Cruciaal onderdeel van kerkzijn is dienen: de kerk stelt zich beschikbaar om dienstbaar te zijn in de samenleving

God van mensen vraagt, over de geloofsverbondenheid met andere christenen, over het nieuwe, christelijke leven enz. Het is onzuiver om zulke passages als resultaat mee te tellen.

Een volgende stap is dan dat de gevonden diaconale passages gekoppeld worden aan de vier vragen/stellingen, waardoor de preekpassages een zekere ordening krijgen. Het nut daarvan is vooral dat een voorganger haar en zijn eigen voorkeuren in beeld krijgt.

Dat kan ook een corrigerend effect hebben. Wanneer bijvoorbeeld stelling 2 meer ‘hits’ heeft dan stelling 1, dan kan dat erop wijzen dat de preken een activistische toon hebben die te weinig onderbouwd wordt met de bewustwording en inspiratie waar stelling 1 op mikt.

Eén keer per maand?

Wanneer is er sprake van een positief of acceptabel resultaat bij onderzoek naar de diaconale dimensie van preken? Bij gebrek aan onderzoeksmateriaal is dat niet zo gemakkelijk

te zeggen. Bij een beperkt onderzoek dat ik zelf heb uitgevoerd (Van de Kamp 2014) was de uitkomst dat één op de vijf onderzochte preken een ‘uitgesproken’ diaconale dimensie heeft (11 van 50). Als dat resultaat uitgezet wordt in tijd (50 zondagen – 50 weken = globaal één jaar), dan zou dat neerkomen op (bijna) één keer per maand een preek met een diaconale dimensie. Op zich zou dat als een reëel

gemiddelde kunnen gelden, enerzijds wat betreft de weerbarstige homiletische situatie, anderzijds vanwege het

normatieve aspect van de diaconale dimensie zoals ik die heb geschetst (het diaconaat als basispraktijk van de christelijke gemeente komt met de nodige regelmaat in preken aan de orde). Maar nader onderzoek van andere preken moet dat uitwijzen.

‘Ongestoord een fiets jatten?’

Als het gaat om een recent voorbeeld van een specifiek diaconale preek, dan denk ik aan een preek over discriminatie die ik in januari 2016 beluisterde (over Jakobus 2:1 NBV: ‘Het geloof in Jezus Christus, onze glorierijke Heer, staat niet toe dat u mensen op hun uiterlijk beoordeelt’).

Die preek startte met een beschrijving van een YouTube-filmpje: ‘wie kan ongestoord een fiets jatten?’, een fragment uit de film *Zwart als roet* van Sunny Bergman (uitgezonden door de VPRO). Daarin wordt een test getoond die in de nazomer van 2014 is uitgevoerd in het Vondelpark in Amsterdam. Drie jongens in gelijke kleding, gelijke lengte en gelijke leeftijd

gaan om de beurt een fiets te lijf met een hamer, een zaag en een kniptang. Het verschil in reacties op de blanke jongen en de twee gekleurde jongens is opmerkelijk.

De voorganger gebruikte dit voorval als een spiegel voor zijn hoorders: ook in de kerk wordt gediscrimineerd. 'In de kerk kun je met de nek worden aangekeken als je bepaalde meningen hebt of niet meeleeft zoals anderen menen dat het moet, alleenstaande en gescheiden mensen kunnen tekort komen, ze voelen geen aandacht. Of je voelt je niet serieus genomen als jongere, als vrouw met je gaven, als oudere.'

Zo hielp hij zijn publiek (stelling 1) om vanuit het perspectief van Gods barmhartigheid en gerechtigheid zich bewust te worden van discriminatie als maatschappelijk probleem. Daarbij sprak hij genuanceerd door ook aan te kaarten dat niet-discrimineren niet wil zeggen dat iedereen gelijk is of dat er geen verschillen tussen mensen zijn. Maar: 'Niet discrimineren: dat is een duidelijke *test-case* voor hoe we geloven.'

Op Paaszondag 2016 hoorde ik een 'overweging' met een diaconale intro over Meneer Chen die in Nanjing suïcidale mensen van de brug haalt en hen verzorgt in zijn opvanghuis. De voorganger gaf daarmee taal aan een fragment uit de docu-serie van Ruben Terlou *Langs de oevers van de Yangtze* (2016).

De verrassing was dat er een verbinding werd gemaakt tussen Jezus' kruisdood en diaconaat. De strijd van Meneer Chen werd als een voorbeeld gepresenteerd van het gevecht van Jezus om ons bestaan – een strijd op leven en dood. De prediker wees erop dat de bevrijding

van ons leven niet zonder slag of stoot gaat omdat de dood en het kwaad diep in ons zitten.

'We klampen ons aan de dood vast, als was het een onbereikbare liefde. Voor sommigen inderdaad zo letterlijk, op bruggen, flats, bij het spoor, met een doos pillen. Maar dit wanhopig vastzitten aan de dood is in ons eigen leven vaak subtieler in allerlei negatieve patronen in je hoofd, ik ben niet zoveel waard, zij doet het toch beter, het wordt nooit wat, met mij, tussen ons, met de toekomst; en dat voor die pijn het zou helpen om wijn te drinken, te roken, geld te verdienen, te eten, of wat je ook maar even kan afleiden van de pijn.'

Kortom, diaconaal leven leidt tot een spirituele verdieping omdat barmhartigheid duidelijk maakt 'dat er een beslissing is gevallen ten gunste van het leven, dat in Jezus' naam de aarde in goede handen is'.

Wensen

Dit artikel is primair vanuit het perspectief van de prediker geschreven. Nader onderzoek naar de diaconale dimensie van preken zal zeker ook hoordersonderzoek moeten zijn. Wanneer heeft voor hen de preek een diaconale dimensie? Wanneer en hoe worden zij zich door een preek bewust van sociaal-maatschappelijke spanningen en worden zij diaconaal actief?

En wat de prediker betreft: nader onderzoek van meer preken van verschillende predikers zou boeiend zijn, maar is ook nodig om de conclusie van mijn verkenning te onderbouwen of te corrigeren. Ik hoop dat de in dit artikel aangereikte zoekleutels daarbij kunnen helpen. Zowel het diaconaat als de prediking zijn zo'n vervolgonderzoek waard en kunnen er baat bij hebben. <

Literatuur

Opmerking: in de recente oecumenische handboeken over diaconaat wordt het thema prediking niet gethematiseerd. Zie Crijns, H. e.a. (red.) (2004). *Barmhartigheid en gerechtigheid. Handboek diaconiewetenschap*. Kampen: Kok en Crijns, H. e.a. (red.) (2011). *Diaconie in beweging. Handboek diaconiewetenschap*. Utrecht: Kok.

- Jonge, K.T. de (2009). Diaconaat en gemeente. In: Hertog, G.C. den & Noordegraaf, A. (red.). *Dienen en delen. Basisboek diaconaat* (142-169). Zoetermeer: Boekencentrum.
- Kamp, P.W. van de (2014). 'Geen woorden maar daden': de diaconale dimensie van preken. In: Beute, J.M. & Kamp, P.W. van de (red.). *Instemmend luisteren. Studies voor Kees de Ruijter* (181-198). Utrecht: Kok.
- Karres, D.J. (1973). De diaken en de eredienst. *Diakonia. Maandblad ten dienste van het diakonaat in de Nederlands Hervormde Kerk* 40/9, 213-224.
- Ploeger, A.K. & Ploeger-Grotegoed, J.J. (2001). *De gemeente en haar verlangen. Van praktische theologie naar de geloofspraktijk van de gemeentelieden*. Kampen: Kok.
- Ruijter, C.J. de (2013). *Horen naar de stem van God. Theologie en methode van de preek*. Zoetermeer: Boekencentrum.
- Schäfer, G.K. (1991). Diakonische Predigt. Einführende Überlegungen. In: Schäfer, G.K. (Hrsg.). *Die Menschenfreundlichkeit Gottes bezeugen. Diakonische Predigten von der Alten Kirche bis zum 20. Jahrhundert* (11-38). Heidelberg: Heidelberger Verlagsanstalt.

Peter (dr. P.W.) van de Kamp is universitair docent Praktische Theologie aan de Theologische Universiteit Kampen.
pwwandekamp@tukampen.nl

Bevrijdend preken is diaconie aan het leven

Wanneer we het Griekse woord *diakonia* in zijn eerste betekenis nemen, die van bemiddeling van een boodschap, is de preek vanzelf *diakonia*: de diaconie van het Woord. Maar het thema van dit nummer van *Handelingen* betreft de relatie tussen de preek en de diaconie in de zin van de zorg voor armen, noodlijdenden en wat daarmee samenhangt. Met de woorden 'wat daarmee samenhangt' wordt bedoeld op de zorg voor een barmhartige en rechtvaardige samenleving. Deze politieke dimensie van het leven komt in de diaconie in het vizier, omdat armoede vaak ook maatschappelijke oorzaken heeft en omdat de overheid mag worden aangesproken op haar armoedebeleid of het gebrek daaraan. De kerk kan deze politieke dimensie van het leven niet opsorpen, omdat ze dan zelf een slechts politieke grootheid zou worden, maar tegelijk raakt ze deze dimensie vanwege haar zorg voor de armen.

Verbinding

De vraag naar de verhouding tussen diaconie en preek is een vraag naar verbindingen tussen de verschillende kerntaken van de kerk, die ook dimensies zijn die in alle handelen aan bod horen te komen. Daarom is het een belangrijke vraag. Het gevaar van het niet stellen van de vraag naar de verbinding is dat leren, viere en dienen van elkaar geïsoleerd worden. Dat levert schade op voor alle drie de componenten van kerkzijn, omdat ze alleen goed functioneren wanneer ze elkaar bevruchten.

< Andrea Vanni, 'Heilige Franziskus', ca. 1355

Ik denk dat we leren, viere en dienen goed van elkaar moeten onderscheiden, juist om ze goed te verbinden. Als we ze niet onderscheiden, kunnen er ongewenste verbindingen optreden en, zoals gezegd, wanneer we ze niet verbinden komt het tot een heilloos isolement van elk van de drie. Zo heb ik er bij het diaconale handelen altijd voor gepleit dat we er geen evangelisatiebedoeelingen mee hebben, om het werken met dubbele agenda's te vermijden.

Maar wanneer iemand door de hulp ook religieus-gelovig geraakt wordt, verheugt me dat zeer en blijkt dat diaconie ook verkondiging is wanneer ze dat niet intendeert. Paus Franciscus stelt omgekeerd in *Evangelii Gaudium* heel

helder dat een evangelisatie zonder echte liefde voor en solidariteit met de armen de naam evangelisatie niet waardig is.

Die vraag naar de verbindingen wordt momenteel vaak gesteld vanuit de kant van de mensen die in de diaconie actief zijn, omdat bij hen momenteel de vraag naar de spiritualiteit van de diaconie heviger aan de orde is dan tot voor enkele decennia. En ook wel omdat ze voor hun werk de erkenning vragen dat ze een wezenlijk moment van kerkzijn realiseren.

Er is niet zo veel literatuur die ons thema uitvoerig behandelt. Ook in de homiletische handboeken tref ik het thema nauwelijks aan. Daarom kan ik hier niet meer bieden dan enige eerste

reflecties, aanzetten ten dienste van verder onderzoek en theorievorming. Ik benader de zaak in dit artikel vanuit de preek naar de diaconie toe. Van terzijde komt dan ook de invloed van diaconale praxis op het preken aan de orde. Ik onderscheid twee manieren, waarop de preek diaconaal kan worden:

1. doordat ze het thema van de diaconie expliciet aan de orde stelt of
2. doordat ze het leven zo raakt, dat ze daardoor ook de zaak van de diaconie raakt.

Diaconie als thema

Bij welke gelegenheden komt de diaconie expliciet als thema aan de orde? Waarschijnlijk gebeurt dat het meest rondom de zogenoemde themazondagen: de zondag van de arbeid, de Vredesweek, de dankdagen voor het gewas of als de collecte bestemd is voor de Vastenactie of Solidaridad.

Mijn indruk is dat dit aan de katholieke kant nog het minst gebeurt. Daar is waarschijnlijk het liturgisch rooster van zo sterke invloed op de liturgie, dat men de collecte van harte zal aanbevelen, er ook een voorbede voor zal doen, maar dat het de verkondiging nauwelijks echt stempelt. Nader onderzoek is hier gewenst, maar gegevens die DISK hierover verzamelde wijzen in deze richting.

Ik moet bekennen dat dit ook in mijn eigen preekpraxis vaak het geval is, terwijl ik een uitgesproken diaconale betrokkenheid heb. Hier speelt ook een rol dat op het katholieke erf de

prediking schriftuurlijker geworden is en dat men dan de gang van het evangelie niet graag verstoort door allerlei thema's.

Dus komt de diaconie vooral ter sprake als de Schriftlezingen er directe aanleiding toe geven of als er plaatselijk een zaak is, die diaconale aandacht vraagt. Ik herinner me preken, waar de lezing uit Handelingen 7 aan de orde was; of waarin het ging om het schetsen van de vroege kerk uit Handelingen (de leer van de apostelen, de gebeden, de gemeenschap en het breken van het brood) of waarin het over het evangelie in Matteüs 25 ging (de herder, die schapen van bokken scheidt en dan vertelt, wat men aan Hem deed of niet deed, toen men de armen hielp of liet zitten), over de barmhartige Samaritaan of over Lazarus voor de poort van de rijke.

Hier kunnen we geen uitvoerige exegese van die teksten geven, maar wel enkele momenten noemen, die voor prediking over de diaconie van groot belang zijn.

In de eerste plaats is van belang dat er aandacht is voor de wederkerigheid tussen helper en geholpene. Wanneer het daar niet tot echte ontmoeting komt, kan de hulp meer schade aanrichten dan echt helpen. De ander moet naaste worden, die van geholpene ook helper kan worden. Deze wederkerigheid kan alleen ontstaan, wanneer ik mijn eigen noden goed onderken. Ik voel ze vaak niet zo sterk, omdat in mijn noden en behoeften redelijk voorzien is, maar dat betekent niet dat we dezelfde behoeften en noden delen.

In de tweede plaats is het van belang erop te wijzen, dat het goed is dat er instituties zijn ten dienste van de hulp aan en solidariteit met armen, maar dat dit weer niet mag leiden tot een afschuiven van de eigen verantwoordelijkheid van iedere gelovige. De instituties moeten het gebeuren van de ontmoeting met de arme dienen, niet vervangen.

In de derde plaats is het van groot belang dat we in de preek niet alleen het register van de morele plicht uittrekken, maar vooral de genade van de ontmoeting laten oplichten en ook dat helpen een mens deugd doet en ook deugd doet ontstaan.

Heel het leven raken

Mijn ervaring als predikant is dat mijn diaconale ervaringen me vaak geholpen hebben om zo te preken dat het diaconale preken werden, ook al behandelden ze niet expliciet de diaconie.

Laat ik eerst mijn diaconale ervaringen wat weergeven. Daar horen er een aantal bij die vanuit het pastorale veld stammen. Ik denk aan het bezoek aan een zieke, waar ik op een woede

stuitte, die het hele gezin al jaren verziekte. Ik ging natuurlijk met die zieke op zoek naar waar die woede op sloeg en waar die vandaan kwam. Op dat moment ben je in dienst van de heilwording van een mens en zijn gezin. Wanneer een vrouw me aanspreekt en het blijkt dat ze opgevoed is in een gezin als een diepvrieskist en dat ze als levenshouding heeft gekregen om zich zo onopvallend mogelijk te maken, houd ik de geloofsdimensie actief in de gaten. Per slot van

Diaconale ervaringen helpen om zo te preken dat het diaconale preken worden

rekening komt iemand naar mij als pastor en ik ben geen psycholoog. Maar tegelijk is het duidelijk dat er met veel liefde een angstig meisje naar voren gelokt moet worden dat er zo naar verlangt om eindelijk eens gezien te worden en er te mogen zijn in vrede.

Maar ik denk ook aan het contact met de Calamagroep uit Rotterdam, die als grote inzet had dat de kerk actief betrokken moet zijn bij de wereld van economie, arbeid en van de inzet van arbeiders voor hun recht. Ze moet van die strijd leren en er solidair mee worden. In dat kader heb ik twee keer drie maanden stage gelopen: als werknemer via uitzendbureaus bij diverse fabrieken in Rotterdam en op de Filipijnen.

Na die stages ben ik vrijwilliger geworden bij de Utrechtse Werklozenbond: een zelfhulporganisatie van uitkeringsgerechtigden. Na een tijdje bleek dat ik alleen geschikt was als voorzitter, want voor het spreekuur wist ik te weinig van de hele wetgeving af. Daarvoor voelde ik de gevolgen van de maatregelen van de regering te weinig in mijn eigen portemonnee. ▷

Twee ‘diaconale preken’

Ervaringen als deze kunnen leiden tot wat ik ‘diaconale preken’ noem, preken dus die niet ‘over’ diaconie gaan. Twee voorbeelden.

De wijngaardenier

De ene preek ging over de wijngaardenier uit Matteüs 20:1-15, die werkers ging halen voor zijn wijngaard op de markt en er diep in de namiddag nog tegenkomt, die zeggen: ‘Niemand heeft ons gehoord.’

Ik heb drie verhalen verteld van mensen, die bij de Werklozenbond over hun pogingen vertellen om aan een baan te komen en wat hen daarbij overkomt, zowel bij het solliciteren als vanwege burens en familie. Daarna komt het commentaar van de werkers van het eerste uur:

‘Wij hebben de hitte gedragen van de dag en zij hebben niks gedaan en u geeft hun evenveel als aan ons?’ Daar passen wat verhalen bij van de sociale dienst.

Ik sloot af met God als een niet-werkgever, die ons het zwartepieten wil afleren. Het resultaat was, dat ik gebeld werd door vier mensen uit de parochie, die hun baan verloren hadden. Op oproepen dat we als pastores met hen wilden optrekken hadden ze nooit gereageerd, ook omdat ze met hun werkloosheid niet te koop wilden lopen, maar dit verhaal maakte hen vrij om te komen.

De bloedvloeiende vrouw

Het tweede voorbeeld is het verhaal van Jezus die een vrouw geneest, die aan vloeiingen lijdt en Hem aangeraakt heeft (Markus 5:25-34).

Daar heb ik zelf wat minder ervaring mee: als man natuurlijk al, maar ook nog eens als celibataire priester. Maar gelukkig trof ik een zeer invoelende beschrijving van het leven van die vrouw in een boekje met meditaties over de vrouwenfiguren uit het Nieuwe Testament. Ik heb het boekje niet terug kunnen vinden, zodat ik de schrijfster niet kan eren met een vermelding of voetnoot. Maar ik ben haar dankbaar.

Tot die situatie hoorde in het Jodendom zowel het zo vaak vloeien met alle fysieke ongemakken als de eruit volgende onreinheid, zodat je aan huis gebonden bleef en eigenlijk vrijwel niets mocht aanraken. Natuurlijk wordt het allemaal niet uitgesproken, want de zaak was vrijwel taboe. Maar natuurlijk hebben de buurvrouwen het allemaal snel in de gaten en

praten ze erover. Zo volgt er een enorm sociaal isolement. Nu is er een heleboel veranderd, hoewel ... Over seks is

onze cultuur veel opener, maar deze zaken rondom menstruatie en vloeiingen, daar wordt minder over gesproken buiten de reclames voor tampons om. Je kunt het je voorstellen, hoe deze vrouw verlangde naar het gewone leven.

Ook hier weer viel het me op, dat er in de loop van de week na deze preek drie vrouwen me aanspraken en zeiden dat ze die klachten herkenden. Nu ga ik ervan uit, dat mensen hun klachten bij de pastor deponeren, maar dat dit meer is dan bij de persoon Jozef Wissink. Het maakt er deel van uit, dat ze dit stuk van het leven met God willen delen. Dat deel van het leven wordt niet meer van het geloven afgesloten. Ook dat is een diaconale dienst.

Er is wel eens geklaagd dat in de theologie te weinig het gerinkel van potten en pannen doordringt, het zweet van de sport, het gezeur van het dagelijkse samenleven. Hetzelfde zou ook wel eens van de preken kunnen worden gezegd. Daardoor kan onze prediking enigszins gnostisch worden. De Bijbel geeft daar nauwelijks aanleiding toe: zeker in het Oude Testament komt heel het mensenleven aan bod, tot en met het geweld toe. Ik denk dat we naar alle segmenten van het leven toe bevrijdend preken,

alleen al wanneer ze in ons behandelen van de Schrift voluit aan de orde komen. Ook dat is diaconie aan het leven. <

Jozef (prof.dr. J.B.M.) Wissink is emeritus hoogleraar Praktische Theologie aan de Universiteit van Tilburg.
wiszeg@casema.nl

Verslag studiedag ‘Predikant en Diaconaat’

Op vrijdag 3 juni is in het Protestant Landelijk Dienstencentrum de studiedag ‘Predikant en Diaconaat’ gehouden. Het doel van de studiedag, georganiseerd door Kerk in Actie in samenwerking met de Protestantse Theologische Universiteit (PThU), was om predikanten toe te rusten met het oog op hun betrokkenheid op het diaconaat van nu. Daarnaast ging het ook om bezinning op het diaconaat in de toekomst in het kader van de beleidsnota van de Protestantse Kerk in Nederland, *Kerk 2025: Waar een woord, is een weg*.

De aanleiding voor de studiedag was een workshop voor predikanten op de Landelijke Diaconale Dag van 2015, waarin de vraag werd gesteld of en hoe predikanten vanuit het ambt hun betrokkenheid op diaconaat kunnen denken.

Inleidingen werden achtereenvolgens gehouden door prof.dr. Herman Noordegraaf, bijzonder hoogleraar Diaconaat aan de PThU, dr. Rein Brouwer, docent Praktische Theologie aan de PThU, dr. Trinus Hoekstra, projectmanager Kerk in Actie binnenland met specifieke aandacht voor Predikant en Diaconaat en ds. Karin van den Broeke, preses van de Synode van de Protestantse Kerk in Nederland. Daarnaast heeft een drietal predikanten een verhaal over hun praktijk gehouden.

Van de studiedag is een verslag beschikbaar. Het verslag bevat de tekst van de gehouden inleidingen en een impressie van het plenaire gedeelte van de dag geschreven door drs. Jac Franken, werkzaam bij het expertisecentrum van de Dienstenorganisatie. Het gehele verslag is te lezen via www.kerkinactie.nl/studiedagdiaconaat

Het diaconale DNA van de Protestantse Kerk: genetisch bepaalde omissie

De ingang voor dit artikel¹ is de beleidsnota *Kerk 2025: Waar een Woord is, is een weg* van de Protestantse Kerk in Nederland.² Deze beleidsnota stelt Trinus Hoekstra hier exemplarisch voor kerkelijk beleid ten aanzien van diaconaat. De spits van het artikel is dat kerkelijk beleid in deze bepaald wordt door een omissie in de verzoeningsleer die diep in de christelijke traditie is 'ingeschreven'. Een omissie die bewerkstelligt dat 'we' ons verzoening niet op een diaconaal gerichte wijze toe-eigenen en daarmee een grote invloed heeft op hoe we theologisch naar diaconaat kijken.

Het diaconaat heeft van oudsher sterke papieren in protestantse kerken van calvinistische huize. Johannes Calvijn schreef het diaconaat nadrukkelijk de kerkorde in. Daaraan is het in de Protestantse Kerk in Nederland mede te danken dat er diaconieën en diakenen zijn. In de beleidsnota *Kerk 2025* wordt dit in deel I het 4^e hoofdstuk lid c ook voluit gehonoreerd. Het lid heeft als titel 'Een agenda voor de kerk rond de diaconale en maatschappelijke presentie'. Er wordt gesproken van de kerk als diaconale gemeenschap en van de kerk zelf als 'politiek lichaam'. De kerk wordt beschreven als een gemeenschap die samenkomt rond Jezus, en dat dit samenkomen rond Hem conse-

quenties heeft voor hoe je met elkaar omgaat en wat je kijkt op de wereld is (*Kerk 2025*, 10-11).

Impliciete en expliciete boodschap

Met het wijzen op 'dit samenkomen rond Hem' wijst de nota er impliciet op waar we in diepere zin het diaconaat aan te danken hebben: aan Jezus, hoe Hij opkwam voor de minsten, zij die zich bevinden aan de rafelranden van de samenleving en hoe Hij de samenleving bekeek en benaderde vanuit hun perspectief. Dat is ook nu nog de opdracht van diaconieën en diakenen: ons in de kerken eraan herinneren en erbij bepalen dat we er zullen zijn voor de minsten. Oog en oor bieden aan de minsten, hulp bieden, én de samenleving doorzien vanuit hun perspectief. Tegenwoordig benoemen we dat in ►

< Rembrandt van Rijn, 'Honderdguldenprent', ca. 1648

het diaconaat met de combinatie van hulp én pleitbezorging, oftewel het aloude barmhartigheid én gerechtigheid.

Deze impliciete boodschap wordt echter overschaduwd door een meer expliciete. Zo spreekt de nota uit dat het DNA van de Protestantse Kerk in Nederland gestempeld wordt door Christus die zich heeft vernederd tot de dood aan het kruis, is opgestaan uit de dood en zo het hoofd is van de kerk (*Kerk 2015*, 14). Het DNA van de Protestantse Kerk wordt dus ideologisch en theologisch gestempeld door de dood en opstanding van Christus.

Wat dit betekent voor het diaconale DNA van de Protestantse Kerk is als volgt weergegeven: ‘Diaconaat: kerk-zijn betekent dat we delen van de gaven die God ons heeft gegeven en daarbij vooral oog hebben voor de minderbedeelden’ (*Kerk 2015*, 16). De vraag is echter hoe deze definitie van diaconaat theologisch tot stand komt wanneer dood en opstanding van Christus het stempel vormen van de Protestantse Kerk. De definitie refereert immers vooral aan het leven van Jezus, conform de eerder genoemde ‘impliciete’ boodschap in relatie tot het ‘samenkomen rond Hem’, maar in de theologie van de kerk lijkt het vooral te gaan over dood en opstanding en de betekenis daarvan voor het kernstuk van de kerkelijke leer van de verzoening.

In het kader van die verzoeningsleer lijkt het diaconaat echter geen betekenis te hebben. Wanneer het over verzoening gaat denken we al snel aan de verkondiging van het Woord en de doorwerking van dat Woord in de gemeente. Deze doorwerking ziet men met name gebeuren

*In het leven en in de prediking
van Jezus vindt ook het
diaconaat zijn begin- en ijkpunt*

in het pastoraat, het jeugdwerk, het missionaire werk en het opbouwwerk (*Kerk 2015*, 27). Het diaconaat lijkt hierin geen betekenis te hebben. Het wordt in ieder geval niet genoemd. Moe-ten we het begrijpen als een afgeleide, als een uitwerking van het Woord, wanneer dat Woord nog praktisch moet worden en handen en voeten moet krijgen? Maar hoe verhoudt het zich dan tot verkondiging en doorwerking van het Woord? Wat is het theologisch eigene van het diaconaat?

Diaconaat als mystagogie

Deze vragen lijken een relatie te hebben tot de betrokkenheid van predikanten op het diaconaat. Onderzoeken uit de afgelopen jaren wijzen erop dat deze betrokkenheid niet vanzelfsprekend is. Het is alsof het diaconaat geen appèl doet op de theologische interesse en professionaliteit van predikanten. Alsof er door predikanten geen relatie wordt gezien tussen diaconaat en wat zij als hun *corebusiness* zien: verkondiging.

In 2011 promoveerde Henk Meeuws, een rooms-katholieke theoloog, op een intrigerend proefschrift waarin het ging over diaconaat als mystagogie. Diaconaat als inwijding in het geloofsgeheim. Diaconaat dus in zijn betekenis van inwijding in en op het spoor komen van de doorwerking van het Woord. Het ging hem om de vraag welk geloof er schuilgaat in diaconale praktijken, hoe je dat geloof aan het woord kunt laten komen en daarmee de praktijken zelf voor de betrokkenen tot een inwijding in het geloofsgeheim kunt laten werken. In het diaconaat gaat het volgens Meeuws dus om meer dan dat het

geloof praktisch wordt, of handen en voeten krijgt. In het diaconaat, in het diaconale handelen zelf gaat het om geloof, om verkondiging in actie. De uitdaging en de kunst daarbij voor predikanten is wellicht om deze verkondiging te verstaan en te benoemen.

In de epiloog van zijn boek komt in relatie tot deze uitdaging en kunst een mooi voorbeeld naar voren wanneer Meeuws de casus opvoert van de Spaanssprekende parochie Sagrada Familia in Rotterdam. Toen deze gemeenschap in de jaren negentig haar laatste pastoraal assistente verloor, raakte de parochie in een grote crisis. Het waren met name diaconale werkgroepen die de parochie door de crisis heen trokken. Zij bleven bestaan en gaven prioriteit aan mensen in noodsituaties. Met dat ze dit deden functioneerden de diaconale werkgroepen als de dragende kern van de gemeenschap. Bij navraag naar wat hen dreef, verwezen de mensen uit de werkgroepen naar een gedeelte uit het Matteüsevangelie, hoofdstuk 25:31-40, waarin het gaat om wat in de traditie ‘de werken van barmhartigheid’ worden genoemd (Meeuws 2011, 425-429):

Wanneer de Mensenzoon komt, omstraald door luister en in gezelschap van alle engelen, zal hij plaatsnemen op zijn glorievolle troon. Dan zullen alle volken voor hem worden samengebracht en zal hij de mensen van elkaar scheiden zoals een herder de schapen van de bokken; de schapen zal hij rechts van zich plaatsen, de bokken links. Dan zal de koning tegen de groep rechts van zich zeggen: ‘Jullie zijn door mijn Vader gezegend, kom en neem deel aan het koninkrijk dat al sinds de grondvesting van de wereld voor jullie bestemd is. Want ik had honger en jullie

gaven mij te eten, ik had dorst en jullie gaven mij te drinken. Ik was een vreemdeling, en jullie namen mij op, ik was naakt, en jullie kleeadden mij, ik zat gevangen en jullie kwamen naar mij toe.’ Dan zullen de rechtvaardigen hem antwoorden: ‘Heer, wanneer hebben wij u hongerig gezien en te eten gegeven, of dorstig en u te drinken gegeven? Wanneer hebben wij u als vreemdeling gezien en opgenomen, u naakt gezien en gekleed? Wanneer hebben wij gezien dat u ziek was of in de gevangenis zat en zijn we naar u toe gekomen?’ En de koning zal hun antwoorden: ‘Ik verzeker jullie: alles wat jullie gedaan hebben voor een van de onaanzienlijksten van mijn broeders of zusters, dat hebben jullie voor mij gedaan.’³

Dit tekstgedeelte lijkt de kern uit te drukken van een diaconale mystagogie, oftewel een diaconale inwijding in het geloofsgeheimen: de werkelijkheid van God is onder ons in de gestalte van de onaanzienlijken, de gebrokenen, de rechtelozen. De werkelijkheid van God ontmoeten we door barmhartigheid en gerechtigheid aan hen te betonen. Die barmhartigheid en gerechtigheid vormen zelf de ‘verborgen’ geloofsdaad in het tekstgedeelte.

Nu was de gangbare gedachte in de dagen van dit tafereel dat de werkelijkheid van God benaderd moest worden door middel van wetsbetrachting en de rituele dienst in de tempel. Uit het zicht was de gedachte dat het recht van de onaanzienlijke Gods recht is. Uit het zicht was ook de gedachte uit de Tenach, dat in de onaanzienlijke de werkelijkheid van de allerhoogste, van God zelf, aan de orde is. Jezus stelde met zijn woorden en daden, met zijn aandacht voor de onaanzienlijken, en het zelf onaanzienlijk

worden, de werkelijkheid van God opnieuw aan de orde als de heerschappij van God die in het onaanzienlijke onder ons aanwezig is. Zijn onthulling van dit geheimenis was echter blasfemisch, want dit stootte de heilig verklaarde wetsbetrachting en rituelen van hun troon, de religieuze *corebusiness* van die dagen.

Het theologisch eigene herontdekken

De zogenaamde werken van barmhartigheid vormen in het evangelie volgens Matteüs min of meer het sluitstuk van, let wel: de prediking van Jezus. Hierna nemen de voorbereidingen van Pasen een aanvang. Het begin van deze prediking wordt getekend in het evangelie volgens Lucas 4:16-21. Jezus leest dan in de synagoge te Nazaret een gedeelte van de boekrol van Jesaja voor, hoofdstuk 61:1-2a:

‘De Geest van God, de HEER, rust op mij, want de HEER heeft mij gezalfd. Om aan armen het goede nieuws te brengen heeft hij mij gezonden, om aan verslagen harten hoop te bieden, om aan gevangenen hun vrijlating bekend te maken en aan geketenden hun bevrijding, om een genadejaar van de HEER uit te roepen.’
En Jezus besluit dan met de woorden:
‘Vandaag hebben jullie deze schrifttekst in vervulling horen gaan.’

De woorden ‘een genadejaar van de HEER’ slaan terug op het gebruik van het jubeljaar in Leviticus 25. Op ‘Yom Kippur’, de ‘Grote Verzoendag’ aan het begin van het jubeljaar, het vijftigste jaar na zeven jaarweken (zeven sabbatsjaren),

wordt de losmaking van allen (mensen, dieren en grond) verkondigd. Jezus betreft de tekst op het aanbreken van de heerschappij van God, op het aanbod van verzoening van Godswege. De inzet van Jezus’ leven en prediking is in het licht van deze tekst te zien als belichaming van verzoening.

In het leven en in de prediking van Jezus vindt ook het diaconaat zijn begin- en ijkpunt. Het dienen van de minsten heeft het karakter van verzoening. Van enerzijds een doorzien van de werkelijkheid waar wij in leven vanuit de positie van de minsten; en anderzijds een daadwerkelijk zoeken van heling in en van die werkelijkheid. Het diaconaat verkondigt daarmee dat ‘het genadejaar van de HEER’ is aangebroken. Er kan vanuit verzoening met God geleefd worden. De heerschappij van de Levende is onder ons.

Volgens de dogmatici Gijsbert van den Brink en Cees van der Kooi is het ‘leven’ van Jezus in de verzoeningsleer echter sterk onderbelicht gebleven. Dat heeft volgens hen te maken met een onderwaardering van de heilsbetekenis van het leven van Jezus. Er is volgens Van den Brink en Van der Kooi een tendens in de klassieke dogmatiek om de boodschap aangaande de heerschappij van God en die aangaande de verzoening als elkaar uitsluitende alternatieven te beschouwen. De centrale plaats die de heerschappij van God als vervulling van de profetische verwachting inneemt in de prediking en het optreden van Jezus is daardoor vaak op de achtergrond getreden. Het leven van Jezus (zijn actieve gehoorzaamheid) trad terug voor zijn lijden en sterven (zijn passieve gehoorzaamheid).

Daarmee is ten bate van kruis en opstanding het leven van Jezus in de schaduw geplaatst, terwijl kruis en opstanding, als weerstand tegen én Goddelijke bevestiging van dit leven, het juist in het volle licht bedoelen te zetten (Van den Brink & Van der Kooi 2011, 428-430).

Precies dit is de omissie die in de christelijke traditie teweegbrengt dat we in de voor de christelijk centrale notie van verzoening, ons theologisch eigenlijk geen raad weten met het verkondigende gehalte van het diaconaat. Immers het diaconaat oriënteert zich sterk op het leven van Jezus, terwijl het daar in de verzoeningsleer minder om lijkt te gaan.

Deze omissie lijkt verband te houden met het op enige afstand staan van het diaconaat voor predikanten. Predikanten hebben immers niet geleerd om vanuit het kernstuk van het christelijk geloof, de verzoeningsleer – waarin het leven van Jezus dus grotendeels onderbelicht is gebleven – na te denken over diaconaat. Terwijl in het leven van Jezus werkelijkheid wordt wat God van meet aan heeft bedoeld: een leven in verbinding met de Levende. Jezus predikt en leeft een verzoende eschatologische gemeenschap voor, waarin barmhartigheid en gerechtigheid de verhoudingen domineren (Van den Brink & Van der Kooi 2011, 430-431). Diaconaat valt in dit perspectief theologisch te herontdekken en te herwaarderen als beaming en navolging metterdaad van de verzoening in Jezus. In het diaconaat wordt de verzoening letterlijk ‘inderdaad’ verkondigd. Die daadwerkelijke verkondiging vraagt in de prediking om verwoording.

Het theologisch eigene van het diaconaat is dat de kernwoorden ervan, barmhartigheid én

gerechtigheid, in feite gedragen worden door de verzoening die in Jezus’ leven en prediking plaatsvindt. Diaconaat getuigt van de heerschappij van God die hierin is aangebroken. De heerschappij waarin God deze wereld met zichzelf aan het verzoenen is. Te midden van de gebrokenheid van deze wereld moet dit getuigenis van het diaconaat zich wel als een geheimenis aandienen. In de kerk vierten we de beloftevolle werkelijkheid van dit geheimenis en zoeken we daarmee in de prediking ook woorden te geven aan het geheimenis waar het diaconaat metterdaad van getuigt. <

Noten

- ¹ Dit artikel is een bewerking van een tekst die eerder als column werd uitgesproken op de studiedag ‘Predikant en Diaconaat’ die op 3 juni 2016 gehouden is in het Protestants Landelijk Dienstencentrum te Utrecht. Van de studiedag is een verslag beschikbaar dat via www.kerkinactie.nl/studiedagdiaconaat gedownload kan worden.
- ² De beleidsnota *Kerk 2025* (2016) van de Protestantse Kerk in Nederland kan via www.protestantsekerk.nl/kerk2025 gedownload worden.
- ³ Dit bijbelgedeelte en volgende tekstgedeelten worden aangehaald uit *De Nieuwe Bijbelvertaling*.

Literatuur

- Brink, G. van den & Kooi, C. van der (2012). *Christelijke dogmatiek. Een inleiding*. Zoetermeer: Boekencentrum.
- Meeuws, H. (2011). *Diaconie. Van grondslagenonderzoek tot een pleidooi voor een diaconale mystagogie*. Gorinchem: Narratio.
- Protestantse Kerk in Nederland (2016). *Kerk 2025: Waar een Woord is, is een weg*. Beleidsnota. Utrecht: Protestants Landelijk Dienstencentrum.

Trinus (dr. T.) Hoekstra is theoloog en werkzaam bij Kerk in Actie als projectmanager binnenlands diaconaat.
t.hoekstra@kerkinactie.nl

De reikwijdte van het haalbare vergroten

In dit praktijkbericht belicht Bert Altena een recente preek waarin een diaconale dimensie aan bod komt zonder bijzondere thematische aanleiding.

Voor de prediker (m/v) zijn er door het jaar heen diverse mogelijkheden om een diaconaal accent aan de preek te geven. Vanuit een protestantse context kun je denken aan de zondag van het werelddiaconaat, de bid- en dankdag of een zondag daarop volgend, of aan andere themazondagen zoals de Vredesweek. Ook als er avondmaal wordt gevierd kan dat aanleiding zijn om de diaconale dimensie van samen eten of van het leren delen in de preek te thematiseren. Bij deze gelegenheden is het de specifieke situatie van de themazondag die de diaconale dimensie van de preek oproept.

In dit praktijkbericht belicht ik een recente preek waarin een diaconale dimensie aan bod komt zonder bijzondere thematische aanleiding. Eerst geef ik een korte synopsis van de preek met enkele citaten (in cursief). Vervolgens plaats ik daar enkele homiletische opmerkingen bij.

< 'Vluchtelingen', Dom van Keulen

De preek is gehouden op 9 augustus 2015 in de Dorpskerk van Eelde. De lezing volgens het oecumenisch leesrooster was Marcus 7:24-30, de ontmoeting tussen Jezus en de Syro-Fenicische vrouw. Tussen lezing en preek is Lied 853 ('Ik zoek U in den blinde') gezongen. Na de preek Lied 975 ('Jezus roept hier mensen samen'). De volledige tekst is op www.bertaltena.com/grensverkeer-marcus-724-30/ te raadplegen.

Synopsis van de preek

1. In de inleiding wordt gerefereerd aan de Middellandse Zee als populaire vakantiebestemming. In dezelfde zee zijn dit jaar al meer dan tweeduizend vluchtelingen verdronken. Ook in de afgelopen week waren er zulke berichten.
2. Na dit begin volgt de probleemstelling.
Kunnen we daar iets aan doen? Dat weet ik niet. Dat is een vraagstuk voor de politiek, niet ►

Christus sitzt im Flüchtlingsboot

Dieses Fischerboot wurde von der Maltesischen Armee auf dem Mittelmeer beschlagnahmt. Es wurde durch Schleuser auf der Route von Libyen nach Italien eingesetzt. Das Boot ist sieben Meter lang und war mit bis zu 100 Menschen besetzt. Die Flüchtlinge waren ungeschützt Sonne, Sturm und Kälte ausgesetzt. Sie durften weder Gepäck noch Proviant oder Wasser mit an Bord nehmen. Wegen der Enge an Bord sind Menschen auf der Überfahrt erstickt. Viele Überlebende kollabierten oder bekamen teilweise kaum Luft.

voor de preek. *Waarom begin ik er dan over? Omdat de preek er is om ons te confronteren met ongemakkelijke vragen, en omdat dit hele complex van vragen over vluchtelingen en migranten, maar vooral onze angst voor de vreemdeling, op een bepaalde manier aan de orde is in het verhaal dat we deze zondag overdenken.*

3. Vervolgens wordt het verhaal herverteld, waarbij de nadruk gelegd wordt op een aantal specifieke elementen. Jezus trekt naar de omgeving van Tyrus *buiten de grenzen van zijn eigen land*. Er komt een vrouw naar hem toe, *een buitenlandse*. In het gesprek tussen

Jezus en haar gaat het onderliggend over de verhouding tussen het volk Israël en de niet-Joden.

4. In een eerste reflectie wordt stilgestaan bij enkele opmerkelijke elementen die opnieuw worden verwoord met het oog op de centrale thematiek van de preek. Opgemerkt wordt Jezus' weerzin, *zijn afwijzing van deze vreemdelinge*. De dialoog vindt plaats terwijl Jezus *zelf in het buitenland verkeert*. Opmerkelijk is verder Jezus' *bekering*. Hij laat zich door deze vrouw ompraten.
5. In een tweede reflectieronde wordt opge-

merkt dat de evangelist Marcus theologisch uit de school van Paulus stamt, *de onvermoeibare reiziger, grensverlegger voor wie het goede nieuws ligt in Jezus Christus en dien gekruisigd (1 Kor. 2:2), een boodschap van verzoening, van grensoverschrijdende liefde*. Paulus maakt *het heil, de heerlijkheid, die Jezus voor hem betekent tot een universele zaak*, waarna Galaten 3:28 wordt geciteerd. Dit verhaal laat zien dat het goede nieuws dat Jezus brengt voor alle mensen is bestemd.

De preek dient een ruimte te zijn waar hoorders (en tekst) gevrijwaard blijven van interpretatieve terreur

6. Daarna wordt opnieuw stilgestaan bij de bijzondere situatie van deze vrouw. De nadruk ligt hier op de veronderstelde vernederingen die ze al eerder heeft ondergaan, waardoor ze die van Jezus kan verdragen en pareren. Het verhaal wordt daarmee getypeerd als *veel meer dan een genezingsverhaal, of het moest zijn een verhaal waarin ook Jezus zelf wordt genezen, en wij met hem. Genezen van onze angst voor het vreemde en de vreemdeling. Genezen van onze huiver voor het onbekende (...) Het is een verhaal dat bevrijdt, omdat grenzen worden overschreden (...) Omdat het vreemde, de vreemdeling, deelgenoot wordt. Omdat het mechanisme van de uitsluiting wordt ontmanteld.*

7. De laatste passages van de preek grijpen terug naar het begin, *met die vreemdelingen aan onze poort. De drenkelingen op zee. Wat moeten we daar nu mee? Allemaal dan maar toelaten ...? Niemand buitensluiten? Dat is aan de politiek.*

Vervolgens wordt het onderscheid tussen vluchtelingen en gelukszoekers gerelativeerd: *we zoeken toch allemaal geluk in ons leven. En als we het thuis niet vinden, dan zoeken we het toch elders?* Gerefereerd wordt aan een krantenartikel waarin een pleidooi wordt gevoerd voor open grenzen. *Dan regelt de markt van vraag en aanbod het vanzelf. Als er geen werk is, trekken de mensen wel weer verder. Zo ging het vroeger ook. Migratie is van alle tijden. Of is dat vandaag een naïeve kosmopolitische droom?*

8. Na deze (retorische?) vraag volgt het slot van de preek:

De politiek is de kunst van het haalbare, maar geloof is de reikwijdte van het haalbare vergroten. Dat doet die vrouw ons voor. Zij, de naamloze niet-Jodin. Is dat geen wonder? (...) De demonen zijn verdwenen. Het heil is voor alle volken. Het geluk is aan de dromers.

Enkele homiletische opmerkingen

1. De vluchtelingenthematiek is in de zomer van 2015 volop in het nieuws. Het is niet verwonderlijk dat dit in de preek aan de orde komt. Een goede prediker leest immers met één oog de Bijbel en met het andere oog de krant.

In deze preek is de situatie van de vluchtelingenstroom in Europa constitutief voor de opbouw van de preek en voor de inhoudelijke uitwerking van het bijbelverhaal. De diaconale dimensie is vanaf het begin aanwezig in de manier waarop het bijbelverhaal wordt waargenomen en uitgelegd en doortrekt zo de

< 'Vluchtelingen', Dom van Keulen

>

gehele preek. Het gaat om meer dan een actuele toepassing. Juist dat laatste is een bekende valkuil van de diaconale, politieke of in het algemeen de thematische preek, waarin de diaconale dimensie pas aan bod komt als de tekst is 'uitgelegd' en er naar een actuele 'toepassing' moet worden gezocht.

De diaconale dimensie komt ook tot uitdrukking in het benadrukken van de bevrijdende werking van het evangelie

een andere valkuil van de politieke (diaconale) prediking voorkomen, namelijk

heeft. Doordat van tevoren echter de ruimte goed is afgebakend, werkt dit niet storend op de receptie door de hoorders, die hierdoor juist worden uitgedaagd om hun eigen respons te geven. Op deze manier wordt

dat men daarin snel vervalt tot een soort religieus moralisme dat verkondigt wat iedereen wel weet of erger: de politiek correcte houding voorschrijft (vgl. Wilfried Engemann, *Einführung in die Homiletik*, Tübingen 2002, 385).

3. Tot de grenzen van het genre behoort ook dat de preek geen oplossingen kan aandragen. Ook heeft ze niet de praktische uitwerking zoals een concrete diaconale actie die wel kan hebben, bijvoorbeeld in dit geval een kledinginzamelingsactie voor asielzoekers organiseren. Het is een valkuil om vanuit een bepaalde maakbaarheidsgedachte van preken concrete veranderingen te verwachten. Er zit de diaconale dimensie in, dat de hoorders door de preek gevoeliger gemaakt kunnen worden voor bepaalde diaconale of politieke implicaties van het evangelie, waarbij zij de vrijheid houden om daar eigen keuzes in te maken. Juist het waarborgen van deze vrijheid is in overeenstemming met het evangelie en komt niet in mindering op het appèl dat daarvan tegelijkertijd uitgaat. De preek dient een ruimte te zijn waar hoorders (en de tekst) gevrijwaard blijven van interpretatieve terreur.

4. De diaconale dimensie van de preek komt ook tot uitdrukking in het benadrukken van de bevrijdende werking van het evangelie. Het verhaal van de ontmoeting tussen Jezus en de buitenlandse vrouw wordt getypeerd als een 'genezingsverhaal', waarin de genezing niet beperkt blijft tot de dochter van de vrouw, maar ook Jezus zelf betreft (en wij met hem?) als wij worden bevrijd van *angst voor het vreemde en de vreemdeling* en *huiver voor het onbekende*, als kortom *het mechanisme van de uitsluiting wordt ontmanteld*. Daardoor ontstaat er ruimte om het verhaal op de eigen werkelijkheid van de hoorders te betrekken. Het wordt een verhaal dat op een kritische en bevrijdende manier in relatie met de situatieve context van de actuele maatschappij treedt.

5. De diaconale dimensie van de preek wordt in deze preek niet zozeer gezocht, zoals het geval is bij thematische vieringen, maar gevonden. Daarvoor is natuurlijk wel nodig dat de homiletische situatie op een bepaalde manier wordt waargenomen. Wie goed Bijbel leest en tegelijk de krant (of andere media) volgt, zal weinig moeite hebben om de diaconale thema's te ontdekken. Ze horen bij het hart van het Evangelie. <

*Bert (dr. B.) Altena is als predikant verbonden aan de Protestantse Gemeente Vries en daarnaast als stads-predikant aan de Protestantse Gemeente Assen ten behoeve van missionair en oecumenisch werk.
bert.altena@hetnet.nl*

Alledaagse verkondiging

‘De groep van gelovigen was een eenheid. Ze waren het over alles met elkaar eens. Niemand wilde zijn bezit alleen voor zichzelf houden. In plaats daarvan deelden ze alles wat ze hadden.’ Een bekende passage (Handelingen 4:32, BGT). Het is het verhaal van de eerste christelijke gemeente. In zijn werk als straatpastor komt Luc Tanja, wellicht verrassend, vergelijkbare verhalen tegen.¹

Vondelpark

In het Vondelpark is er een vaste plek die ik geregeld bezoek. Als ik er weer eens ben, komt Frits² net aanlopen met een plastic tas. ‘Ja, ik heb wat halve liters meegenomen voor de jongens. Doe ik altijd wel eigenlijk.’ Een paar jaar geleden sliep Frits op straat. Nu hij een huisje heeft, komt hij nog steeds bijna dagelijks in het Vondelpark. ‘Ik kom voor de vriendschap en om voor de anderen te zorgen’, zegt hij. Ali stookt ondertussen de barbecue op. Mo heeft wat hout gevonden en hakt dat in stukken. Van één van de voorbijgangers krijgen ze wat vlees. Ook ik eet mee. Jack bedelt 50 cent bij elkaar en Wolfgang gaat daarmee boodschappen doen; een volgende halve liter bier. Hij neemt ook wat bestellingen voor anderen mee.

Ik zie dat er heel veel misgaat met deze mensen in het Vondelpark. Vaak is er geweld, mensen bedriegen elkaar. Het is een harde wereld. Zoveel alcohol doet een grote aanslag op hun gezondheid. Maar er is ook echte zorg en mensen delen met elkaar wat ze hebben.

Verkondiging of diaconaat?

Als straatpastor in Amsterdam ben ik vaak heel praktisch bezig. Ik regel, bel en vul formulieren in. Maar mijn rol is ook dat ik mensen vertel wat ik zie gebeuren. Ik zeg hun wat goed is, wat volgens mij lijkt op wat God bedoeld heeft, wat ik herken uit de Schriften. Ik prijs de onderlinge zorg. Ik verzwijg niet wat ik mis zie gaan, wat volgens mij tegen Gods plan ingaat. Is dit niet ook een vorm van verkondiging, ook al is het niet vanaf een preekstoel?

Ik denk van wel en ook meen ik dat deze alledaagse verkondiging een bron kan zijn voor de verkondiging in de eredienst. Dat werk ik in dit artikel verder uit. Ik hoop zo een antwoord te geven op de vraag uit de inleiding van dit nummer van *Handelingen* hoe prediking en diaconie elkaar kunnen inspireren en wat predikers daartoe nodig hebben.

Presentie

Veel van mijn werk is simpele presentie. Ik drink koffie met mensen, we zingen wat, ik ga wat kletsen met mensen in het park, we eten samen. Het zijn werkvormen die bij elke diaconale aanpak steeds terugkomen; compassie tonen door alledaagse dingen met mensen te doen. Compassie toont zich echter ook door een manier van kijken, zodat wat mooi is in het leven van mensen, aan het licht wordt gebracht. In de compassie ligt het hart van diaconie. Het komt voort uit het besef dat ook wij kwetsbare mensen zijn. Compassie kun je alleen leren kennen van onderop, in de alledaagse werkelijkheid van mensen (Beumer 1994, 12; 1999, 35).

Sommige theologen vinden dit onderdompelen in het alledaagse maar een ingewikkelde bezigheid. Immers, alles wat we denken te weten, ook over God, moet dan tussen haken geplaatst worden. Er zijn geen zekerheden meer, in het alledaagse loopt alles juist door elkaar heen. Het alledaagse is, zo bekeken, rauw en gevaarlijk (Baart 2005, 293).

Het is een ervaring die ik niet herken. Voor mij is het alledaagse leven in de stad juist vervuld van steeds weer nieuwe momenten van schoonheid. Natuurlijk zie ook wel dat de stad *messy* is, dat er veel dingen misgaan. Maar daar doorheen is er toch ook steeds weer de ervaring van schoonheid, van compassie, van Gods aanwezigheid (vgl. De Haardt 2013, 16).

Alledaagse schoonheid

Hoe maak je van het leven in de stad een mooie plek, waarin schoonheid, compassie en Gods aanwezigheid ervaren kunnen worden? Ik denk door twee bewegingen te maken.

Allereerst door de aandacht voor de kleine dingen en dan vervolgens door daar zo over te vertellen dat de schoonheid ervan zichtbaar wordt. Mensen ervaren immers alledaagse schoonheid juist in het steeds maar weer elkaar vertellen van de goede dingen die ze meemaken (Rautio 2010, 3 en 32).

Een voorbeeld dat dit symboliseert is de aap. Ik heb er eerder over geschreven, ik heb het verhaal in de groep verteld waar deze aap een plek heeft en het verhaal heeft een rol gespeeld in een kerkdienst. Steeds heeft de aap voor mij aan betekenis gewonnen.

Aap

De aap is er opeens. Het is een soort bruin aardewerken kunstwerk, voorstellende een zittende aap, hol van binnen, ongeveer 40 centimeter hoog en één van de voeten is afgebroken. Ik vind het eigenlijk een nogal lelijk ding.

De aap is op straat gevonden door één van de deelnemers van onze gespreksgroep. We beginnen de bijeenkomsten van die gespreksgroep steeds met een moment van meditatie, om tot rust te komen. We zitten dan in een halve kring rond een icoon van Jezus, die door kaarsen wordt verlicht. De aap heeft een plaats gekregen in de kring, aan de voeten van de Jezus-icoon. Soms staat er een kaarsje op zijn hoofd.

Hoewel we het er niet over hebben, weet ik dat ik dit lelijke ding niet zomaar kan weggooien. Voor deze mensen, bekend met het leven op straat, doet het ertoe hoe je met spullen omgaat. De manier waarop wij met dingen omgaan, is beeld van hoe wij met mensen omgaan. Dat deze aap een beetje kapot is, doet er niet toe, dat zijn we allemaal een beetje.

‘Kom dan bij mij’, zegt Jezus, ‘Ik zal je rust geven’ (Matteüs 11:28, BGT). De kapotte aap kan gerust zijn in onze kring. Rust is hier te vinden, zo gaan wij hier met elkaar om.

Werken aan schoonheid

Momenten van schoonheid en van compassie vallen niet af te dwingen, maar er valt wel aan te werken. Dat kan door steeds

weer te schaven om juist kleine dingen en alledaagse ontmoetingen mooi te maken. En daar dan vervolgens over blijven vertellen, verkondigen dus eigenlijk. Onze woorden, onze verwondering, maken zo het alledaagse tot een plek waarin Gods aanwezigheid (her)ontdekt kan worden.

Als ik bijvoorbeeld vertel over de Protestantse Diaconie Amsterdam, dan gaat het niet over de prachtige gebouwen die wij hebben (en ja, die zijn heel erg mooi). Maar ik vertel over de bijzondere ontmoetingen die we in die gebouwen hebben, of over de feestjes, of de gesprekken op het bankje in de tuin. Als er naar mijn werk als straatpastor wordt gevraagd, dan vertel ik over de aap, of over het Vondelpark. Zo wordt het alledaagse leven in de stad mooi en wordt het mogelijk om Gods aanwezigheid te ervaren in die mooie ontmoetingen.

Dit werken aan schoonheid gaat ervan uit dat God present zal blijken juist in simpele alledaagsheid. God is vrij, overal in de stad te vinden. Wij als kerk hebben God

niet in bezit. Wij zijn wel, wonderlijk genoeg, de ontdekkers van God in de stad. Het is een leven in verwondering waarin de stad niet zijn rauwe kanten verliest, maar ook gekleed blijkt te zijn in mooie plekken en gebeurtenissen. Een stad waar dingen mis gaan, maar waar ook compassie is. Een stad waar God ronddwaalt.

Alledaagsheden als iconen

Werken aan schoonheid door steeds weer opnieuw over de goede dingen te vertellen is, naar mijn mening, zowel een vorm van

verkondiging op zich als voorbereiding voor de verkondiging in de eredienst. Verhalen van kleine schoonheid en alledaagse compassie kunnen worden meegenomen in de liturgie. De ene verkondiging lokt de andere uit.

Als theoloog ben ik in zekere zin constant aan het preken. Elk kopje koffie, gevolgd door een ‘mmm lekker’, elk stukje kip dat mij aangereikt

***Het is een harde wereld,
maar er is ook echte zorg: mensen
delen met elkaar wat ze hebben***

wordt door een arme in het Vondelpark, is een mogelijke bron van schoonheid. Niet dat deze voorbeelden op zich een preek zijn of in zich hebben. Ze kunnen het worden door te herkennen dat het hier gaat om ontmoetingen van heel verschillende mensen, door te zien dat hierover ook in de Schriften wordt verhaald en door deze kleine alledaagsheden steeds weer opnieuw naar boven te halen en op te poetsen tot icoon.

Het zijn deze iconen die ik vervolgens, bij de hooguit enkele keer dat ik preek, de kerk in breng. ◀

Noten

¹ De anekdotes uit het Vondelpark en over de aap verschenen eerder als column in de *Elisabethbode*

² Uiteraard zijn alle namen gefingeerd.

Literatuur

Baart, A. (2005). Diaconaal handelen. In: Hub Crijns et al (red.), *Barmhartigheid en gerechtigheid. Handboek diaconiewetenschap* (282-294). Kampen: Kok.

Beumer, J. (1994). *Pleisterplaatsen. De spiritualiteit van de diakonale gemeente en parochie*. Baarn: Ten Have.

Beumer, J. (1999). *Reikhalzend. Spiritualiteit uit het hart van de stad*. Baarn: Ten Have.

Haardt, M. de (2013). *Raam op het zuiden. Religie en spiritualiteit van het alledaagse*. Zoetermeer: Meinema.

Rautio, P. (2010). *Writing about everyday beauty in a northern village. An argument for diversity of habitable places*. Tampere: Juvenes Print.

*Luc Tanja is straatpastor bij de Protestantse Diaconie Amsterdam.
l.tanja@diaconie.org*

Voor de nood van de wereld en onze eigen nood

Elske Cazemier verhaalt van een viering in een verpleeghuis, waar bewoners, wijkgenoten en mensen met een verstandelijke beperking aan deelnemen. En dan wordt duidelijk dat deze mensen, die zelf volledig verzorgd of begeleid worden, bijzonder betrokken zijn op de wereld om hen heen. Spontaan, krachtig en ontroerend ontstaat er diaconaat.

Kyriegebed

‘Laten wij de Heer aanroepen om ontferming voor de nood van de wereld *en onze eigen nood*, want zijn barmhartigheid heeft geen einde.’

Langzaam en nadrukkelijk spreekt de ouderling de inleiding op het kyriegebed uit. Zijn grijze haardos raakt bijna het papiertje waar zijn tekst op staat, zoveel moeite moet hij doen om het te kunnen lezen. Al zo lang ik met hem samenwerk begint hij het kyriegebed met deze woorden. Hij heeft de standaardtekst uitgebreid met ‘onze eigen nood’.

Het raakt me dat hij dat zo doet. Hij heeft een leven vol tegenslag achter de rug. Hij is zeer gevoelig en lichamelijk heel kwetsbaar. Hij heeft last van oorsuizingen, pijnlijke voeten en slechte ogen. De viering kost hem alle energie die hij op een dag heeft. Hij wordt gebracht door zijn zus, want op eigen kracht redt hij het niet meer. Hij weet wat nood is. En hij weet dat in de zaal nog veel meer mensen zijn, die dat weten: zeker de mensen die in het verpleeghuis wonen, maar

ook verscheidene mensen uit de wijk en sommige mensen die een verstandelijke beperking hebben en de viering bijwonen.

Na de inleiding begint hij te bidden. In het verleden stotterde hij nog wel eens, maar tegenwoordig klinken zijn woorden krachtig. Onder tussen begint de organist zachtjes te spelen. De ouderling bidt nu in de maat. Hij verwoordt de harde werkelijkheid van waaruit we om ontferming roepen. En tegelijkertijd klinken de lichte tonen van het orgel, als barmhartige omhelzing zonder einde. Ook deze vernieuwing is het initiatief van de levenswijze ouderling.

Gelijkwaardig

Een buitenstaander zou de indruk kunnen hebben dat mensen in een verpleeghuis of mensen met een verstandelijke beperking genoeg hebben aan zichzelf, aan hun eigen nood. Als het over diaconaat gaat lijken zij de ontvangende partij te zijn. Zo begon ik veertien jaar geleden ook met mijn werk als geestelijk verzorger. Ik ▶

dacht dat ik iets moest geven, iets moest aanbieden: ik zorgde, ik regelde, ik controleerde, ik voelde me verantwoordelijk. Ik was dienstbaar op mijn manier. Maar gaandeweg heb ik een belangrijke ontdekking gedaan: als ik een stap opzij zet kunnen de anderen tevoorschijn komen. Als ik kan afwachten en overlaten, laten zij zichzelf zien en horen. Bovendien kunnen zij dan op hun manier zorgen, helpen en meeleven. Ik kan ook van hen leren of van hen ontvangen.

Een preek in dialoog

Als ik mijn mond houd kunnen anderen zich laten horen. Dat geldt ook voor de preek. We preken al jaren in dialoog. Of in de preek iets van diaconaat aan de orde komt is afhankelijk van de bijbeltekst, maar ook van de reactie van de kerkgangers op wat hen daarin wordt aangereikt. Ik denk aan een preek van dit voorjaar, naar aanleiding van de verheerlijking op de berg, beschreven in Lucas 9:28-43.

Ik heb het bijbelgedeelte gelezen uit de Naardense Bijbel. Nadat we hebben gezongen pak ik de microfoon en ik ga voor de tafel staan. In vraag en antwoord diepen we het verhaal met elkaar uit. De jongelui die een verstandelijke beperking hebben zijn meestal de eerste die reageren, maar ook de anderen zijn er ondertussen aan gewend geraakt dat ze mee mogen werken aan onze reconstructie van het bijbelverhaal.

Ik begin: 'Jezus gaat met een paar leerlingen de berg op. Waarom een berg?'

Sam steekt zijn vinger op: 'Een berg is hoog', en hij wijst de lucht in.

Mevrouw Sital vult aan: 'Dicht bij de hemel.'

'Ja, precies, op een berg ben je dicht bij de hemel, dicht bij God. En daar gebeurt iets met Jezus, hè?'

Daphne, in haar rolstoel op de eerste rij, reageert: 'Jezus ziet er anders uit!'

'Ja, inderdaad, Daphne, Jezus begint te stralen.' De bleke, tengere jonge vrouw straalt zelf ook. Ze heeft vaak iets onzekers, maar in 'preken' is ze goed. Bij elke bevestiging leeft ze op.

Even later zijn Mozes en Elia plotseling bij Jezus. 'Hoe reageren de leerlingen?', vraag ik.

Daphne wipt omhoog in haar rolstoel: 'Ze krijgen slaap.'

'Ja, ze zijn zo slaperig dat niet tot ze doordringt waar Jezus en Mozes en Elia over praten.'

Ze praten over wat er met Jezus gaat gebeuren in Jeruzalem. Hebben jullie gehoord welk woord er gebruikt wordt?'

'Uittocht'

'Daphne, wat heb je goed geluisterd! Ja, ze praten over de uittocht die Jezus gaat volbrengen in Jeruzalem. Wat is dat, een uittocht?'

Nu reageert de zus van mevrouw Sital. Haar zus woont al een paar jaar in het verpleeghuis, omdat ze na een hersenbloeding niet meer voor zichzelf kan zorgen. Sindsdien bezoeken de twee dames samen de kerkdienst. Ik ken de zus

< Kerkdienst bij Bartiméus Doorn

nauwelijks, ze is stil en verlegen. En nu zegt ze zomaar hardop: ‘De vluchtelingen.’

Het woord blijft hangen. We hebben ons er niet tegen kunnen wapenen. Opeens is het daar, de ongemakkelijke komst van zovelen naar Europa, de ellende, de onmacht. Zoals we ons geen raad weten met die mensen, zo overvallen voel ik me nu, nu ze opeens hier genoemd worden. Ja, het is een uittocht. Deze mensen zijn weggetrokken, omdat ze de oorlog en de dreiging in hun land wilden ontvluchten, net als ooit het volk Israël.

Misschien ga ik te snel terug naar de draad van het verhaal. Als ik vraag: ‘Maar waarom hebben we het plotseling over uittocht als het gaat om Jezus?’, blijft het stil. Ik ga verder: ‘Dit verhaal lezen we in de weken voor Pasen. We bereiden ons voor op wat er straks met Jezus gaat gebeuren. Dat weten jullie wel, wat gebeurt er straks allemaal met hem?’

‘Hij wordt veroordeeld.’

‘Hij wordt gekruisigd.’

‘Ja ... en dan?’

‘Dan komt de opstanding.’

‘Ja, ik denk eigenlijk dat er daarom sprake is van ‘uittocht’ hier. Jezus trekt door de ellende en de dood heen naar nieuw leven. Hij laat de dood achter zich, zoals de Israëlieten, maar ook de vluchtelingen, die de ellende in hun land achter zich laten en hopen op een nieuw bestaan.’

Even pauzeer ik, omdat we nu verder gaan met het volgende gedeelte van een

soort tweeluik in dit bijbelverhaal: ‘Daarna gaan Jezus en zijn leerlingen weer naar beneden, weg van de berg naar het dal, naar de diepte. En als ze daar zijn komt iemand naar Jezus toe. Hebben jullie gehoord wie dat is?’

Ik zie dat trouwe bezoeker Jan zijn vrouw een por geeft. Ze kijkt hem even verbaasd aan en zegt dan: ‘Ja, een vader en zijn zoon.’

‘Wat is er aan de hand met deze zoon?’

‘Die is gekruisigd.’ Kort en krachtig komen de woorden uit de mond van mevrouw Sital.

Weer een ademloos moment ... bijbeluitleg die ogenblikkelijk naar binnen komt. Ik ben er stil van. Zo ver had ik de parallel zelf nog niet doorgetrokken. Maar ze heeft gelijk. Deze zoon is gekruisigd, gevangen in het kwaad en puur slachtoffer. En de leerlingen van Jezus weten zich geen raad, ze kunnen de jongen niet helpen, ze staan erbij en kijken ernaar, slaperig, machteloos.

Het gaat me te snel, er gebeurt te veel. Ik kan nog net vragen: ‘Wat doet Jezus?’

Daphne is gelukkig heel nuchter en alert. Ze helpt me verder: ‘Hij maakt hem beter.’

‘Ja, wat een wonder, hè! Hij bevrijdt de jongen uit zijn ellende. Waar lijkt dit op? Waar doet het jullie aan denken?’

Ik kijk de zaal rond, maar mijn vraag is te vaag. Ze weten het niet.

‘Het lijkt wel een uittocht, toch?’

Voorbeden

Het diaconale aspect van de preek ontstaat spontaan, doordat iemand een verband legt met de actualiteit van de vele vluchtelingen, die naar Europa komen. Later krijgt het vorm tijdens de voorbeden. Wie wil kan naar voren komen om een kaarsje aan te steken. En dan wordt duidelijk dat deze mensen, die zelf volledig verzorgd of begeleid worden, bijzonder betrokken zijn op de wereld om hen heen. Misschien is die wereld zich er niet van bewust, maar hier wordt gebeden met kracht:

‘Wilt u namens mij vier kaarsjes aansteken?’

‘Voor de mensen die ons hier verzorgen en die het zo druk hebben.’

‘Voor al die vluchtelingen.’

‘Namens mij graag drie kaarsjes.’

‘Een kaarsje voor de jongen die anders altijd solo zingt, maar er nu niet is, omdat hij zich niet goed voelt.’

‘Een kaarsje voor mijn nichtje dat is overleden.’

Uiteindelijk branden alle waxinelichtjes op de kaarsenstandaard, voor de nood van anderen. Hoe oud of gehandicapt ze zelf ook zijn, ze kunnen nog bidden en meeleven met anderen. Hun wereld is veel groter dan alleen hun kamer in het verpleeghuis.

Na het gebed zingen we: ‘Vrede voor jou, vrede voor jou, vrede en alle goeds voor iedereen.’ Ook hierin is iedereen gelijkwaardig. We schudden elkaar de hand en wensen elkaar vrede, een klein moment van ontmoeting. Sam springt op en loopt dwars door de zaal heen om Daphne vrede toe te wensen.

Ondertussen krijgt meneer Diepeveen het te

kwaad. Hij zit bij het raam, voor in de kerkzaal. Zijn ontroering gaat over in gerochel. Door zijn keelcanule kan hij het slijm niet kwijt. Het apparaatje in zijn keel beweegt heftig op en neer. Sam is toch al in beweging. Hij merkt de bejaarde op, loopt naar hem toe en biedt hem zijn schone witte zakdoek aan. Dat raakt de oude heer zo, dat de tranen opnieuw in zijn ogen springen. En weer klinkt er een hard schor geluid. Sam schrikt ervan. Maar de man lacht en pakt Sams hand.

Collecte

Mevrouw Sital probeert de tas van haar buurvrouw aan te reiken. Beide dames zitten in een rolstoel. Gelukkig springt de vrijwilligster bij. Ze pakt de tas van achter op de rolstoel. De diaken staat lang te wachten met zijn zakje. Hij wacht, geduldig. Dan pakken stijve, onhandige handen een briefje uit de portemonnee en stoppen het in de collectezak. De zak gaat verder, tot hij gevuld is. Deze mensen dragen bij aan een project voor mensen in nood, dit keer voor mensen in Ethiopië. Zij voelen zich betrokken en verantwoordelijk.

Voor we naar huis gaan zeg ik als voorganger niet: ‘Uw dienst in de wereld begint nu.’ Nee, die dienst in de wereld is er al, is er al vele, vele jaren, niet alleen op zondag, maar elke dag van de week: er wordt gebeden, er wordt meegeleefd, met *onze eigen nood*, maar ook met die van vele anderen. <

Elske Cazemier is geestelijk verzorger voor mensen met een verstandelijke beperking. Zij schreef over haar werk het boek De ziel ontdekken in contact met mensen met een verstandelijke beperking (Narratio, 2014).

boommier@hetnet.nl

Aan den lijve

In zijn laatste levensjaar, toen Vincent van Gogh (1853-1890) opgenomen was in Saint-Rémy, liet hij zich, bij gebrek aan modellen, inspireren door bijbelse voorstellingen van Rembrandt ('De opwekking van Lazarus') en van Delacroix (een Pietà en De barmhartige Samaritaan).

We zien de bekende personen uit de gelijkenis van Jezus afgebeeld. Links ligt de geopende geldkist. De priester en de leviet zien we hun weg vervolgen. De leviet lijkt lezend voorbij te gaan aan het beroofde slachtoffer langs de kant van de weg.

Centraal staat de Samaritaan. Hij draagt sloffen en zijn kleding is okergeel. Dat is opvallend. Die kleur is volgens mij bij Van Gogh vaak een verwijzing naar het transcendente, naar het goddelijke licht dat in onze wereld kan oplichten. Juist de Samaritaan straalt dit licht uit en daarbij moet ik denken aan een gedachte van de joodse filosoof Emmanuel Levinas, dat de Eeuwige in de gestalte van een vreemde ander kan verschijnen als ik langs de kant van de weg lig.

Het verhaal van de barmhartige Samaritaan levert ons geen algemene inzichten over naastenliefde. Jezus ontkracht juist de beginvraag van de wetgeleerde die een algemene theorie hoopt te krijgen. Jezus vertelt in plaats daarvan een verhaal waarin iedereen een eigen rol speelt en waarin er tevens een perspectiefwisseling plaatsvindt. De naaste is iemand die er onverwacht en ongedacht voor jou is als jij in de berm van het leven ligt. En die naaste kan ook je vijand zijn, of iemand die jij eng, vreemd of anders vindt.

Van Gogh voegt daar nog iets aan toe met dit schilderij. Hij laat zien dat naaste worden ook inspanning vergt en lichamelijke nabijheid. Het beeld zindert van lichamelijke inspanning. We zien die Samaritaan dragen en torsen. We zien dat dit kracht kost. Zwaar werk. Hij bezwijkt bijna onder de fysieke last. Het zien van de ander, het aanraken, verbinden, het oprichten en ondersteunen van een lichaam, het geduldige verzorgen van de lelijke wonden (*traumata*), het wordt allemaal zo uitgebeeld dat je het met handen kunt tasten. Dat maakt dit verhaal ook tot 'een lijfelijk verhaal' (preek van Frits de Lange over Lukas 10:25-37).

Wie zorg geeft en wie zorg ontvangt, voelt en ondergaat dat aan den lijve.

Daar had Van Gogh oog voor. En daarmee opent hij onze ogen ... <

Vincent van Gogh, 'De barmhartige Samaritaan', olieverf op doek, gedateerd 1890 >

Barmhartigheid als levenshouding in de islam

Wat opvalt in de Koran – de belangrijkste rechtsbron – is dat alle hoofdstukken, behalve *soera at-Tawbah*, beginnen in de Naam van God, direct gevolgd door de eigenschappen van de Barmhartige en de meest Genadevolle. Dit duidt klaar en helder op het belang van barmhartigheid in de Qur'an en de profetische traditie.

Allereerst laat dit zien dat barmhartigheid een van de eigenschappen van God is en tegelijkertijd ook een ethische waarde vormt die in praktijk gebracht moet worden. Ten tweede staat barmhartigheid boven alle overige eigenschappen. Het handelen uit barmhartigheid is een regel die nooit ofte nimmer opgeheven wordt. Het is de regel in de omgang tussen moslims onderling en tussen moslims en niet-moslims.

Dit wordt verder bevestigd als wij zien dat de eerste soera die met ethiek te maken heeft in de edele *Qur'an*, soera *al-Fatihah* is. Deze wordt ingeluid in de Naam van God en gevolgd door zijn beide eigenschappen van barmhartigheid en genade. Dit geldt ook voor de overige hoofdstukken. Bovendien zien we dat in dezelfde soera de eigenschappen barmhartigheid en genade herhaald worden. Soera *al-Fatihah* is een soera die iedere moslim elke dag moet lezen in elke *raka'ah* (buiging). Dit betekent dat de eigenschap barmhartigheid continu herhaald wordt, tot 68 keer in 17 *raka'at*, die een moslim verplicht per

dag moet verrichten. Dit geeft een helder en duidelijk beeld van de omvang van deze edele eigenschap: de eigenschap van barmhartigheid.

Alle mensen

Er zijn heel veel overleveringen van de Profeet waarin de Heer der Werelden wordt beschreven. Tot deze overleveringen behoort wat Abu Hurayrah als metgezel van de Profeet heeft vermeld. Hij schrijft dat de Boodschapper van God zei: 'Voorwaar, Allah heeft een geschrift geschreven voordat hij de schepping schiep, waarin staat: 'mijn barmhartigheid staat boven mijn woede'. Het staat geschreven bij hem, boven zijn troon.' Dit is een heldere aankondiging dat zijn barmhartigheid boven zijn woede staat en dat zachtheid boven hardheid staat.

Als toevoeging hierbij heeft God de Boodschapper van de islam als barmhartigheid voor de mensheid en de werelden gestuurd. God de Verhevene zegt: 'Wij hebben jou enkel als barmhartigheid voor de werelden gestuurd' (21:107).

Dit heeft de Profeet in zijn persoonlijkheid

ook laten blijken, alsook in zijn manier van omgang met zijn metgezellen en zijn vijanden. Hij legde hierop de nadruk en spoorde aan tot het verwerven van deze eigenschappen en nobele waarden. Zo zei hij: 'Allah zal geen barmhartigheid tonen aan degene die niet barmhartig is voor de mensen.' Het woord 'mensen' hier is algemeen en omvat iedereen, ongeacht oorsprong of religie. Hierover zeggen de geleerden: 'Dit is algemeen en omvat barmhartigheid voor kinderen en anderen.' Het spoort aan tot het betrachten van barmhartigheid jegens alle schepselen.

Dit geldt zowel de gelovige als de ongelovige, de heerser als degene over wie geheerst wordt. Tot barmhartigheid behoort het jezelf aansporen tot het voeden van anderen, hun te drinken geven, hun lasten te dragen en te verlichten.

Een moslim is, met andere woorden, in principe barmhartig voor alle mensen, kinderen, vrouwen en ouderen, voor moslims en voor niet-moslims.

Ook de dieren

De Profeet zei ook: 'Wees barmhartig met degenen op aarde, en Degene boven de hemel zal barmhartig met jullie zijn.' 'Op aarde' omvat alles en iedereen op aarde. Zo is barmhartigheid in de moslimgemeenschap: het is een ethische waarde. Een handeling die duidt op medeleven van een mens met zijn broeders. Sterker nog, het is een barmhartigheid die verder gaat dan de mens in al zijn soorten en religieuze affiliaties. Het strekt zich uit tot dieren, vogels en insecten!

Zo vermeldde de Profeet dat een vrouw de hel is ingegooid, omdat ze hard is geweest tegen een kat en geen barmhartigheid had met het dier. Hij zei: 'Een vrouw betrad de hel vanwege een

kat die zij had vastgebonden. Ze gaf haar niet te eten en liet haar ook niet vrij om te eten van de insecten op de aarde.'

Tot de barmhartigheid waar de islam mee is gekomen, behoort ook de oproep om dieren geen honger te laten lijden of een zwaardere last te laten dragen dan ze aankunnen. De Profeet zei, toen hij langs een kameel liep die zo'n zware last droeg dat hij bijna instortte: 'Vrees God inzake deze dieren! Berijd ze op een goede manier en voed ze op een goede manier.' En een man zei tegen de Profeet: 'O Boodschapper van Allah, ik ben barmhartig voor een schaap bij het offeren.' Hierop zei hij: 'Ook bij een schaap, als je er barmhartig voor bent, zal God barmhartig over jou zijn.'

De islam is barmhartig voor kleine vogels. De Profeet zei een keer over een vogeltje: 'Degene die voor niets een vogeltje doodt ... op de dag van de opstanding zal dit vogeltje roepen naar God: O mijn Heer! Die-en-die heeft mij voor niets gedood, hij heeft mij niet gedood om enig nut!'

Aldus is de barmhartigheid in de islam en in een moslimgemeenschap geregeld. Het zetelt in de harten van alle individuen, waardoor je ziet dat ze zacht zijn voor de zwakke, meevoelen met de droevige, zich ontfermen over de zieke en geven om de behoeftige, ook als het een dier is. Met zulke levendige harten zuivert een gemeenschap zich en wordt zo een bron van het goede en van vrede voor een ieder die zich erin en eromheen bevindt. <

Dr. Marzouk Aulad Abdellah is docent Islamitische Jurisprudentie/Fiqh en Rechtsbronnen/Usûl al-Fiqh bij het Centrum voor Islamitische Theologie (CIT), Faculteit Godgeleerdheid Vrije Universiteit Amsterdam. m.auladabdellah@vu.nl

Het belang van *zakat* voor de gemeenschap

‘En zij die goud en zilver oppotten en geen bijdrage op Gods weg geven, zeg hun een pijnlijke afstraffing aan op de dag dat zij in het vuur van de hel verhit zullen worden; dan zullen hun voorhoofden, hun zijden en hun ruggen verzengd worden. Dit is voor wat jullie voor jezelf opgepot hebben. Proeft dan wat jullie aan het oppotten waren.’ (Koran 9:34v)

Het begrip ‘*zakat*’ wordt in het Nederlands door verschillende termen weergegeven: armenbelasting, religieuze belasting, weldadigheid, verplichte aalmoes, enzovoort. Behalve ‘*zakat*’ kent de islam ook het begrip ‘*sadaqa*’. Dat kan in het Nederlands meestal met aalmoes of liefdadigheid weergegeven worden, maar soms wordt in de Koran met *sadaqa* ook *zakat* bedoeld.

In de *hadith* (overlevering) betekent *sadaqa* vaak liefdadigheid of aalmoes. Dit impliceert dat er twee soorten *sadaqa* zijn: vrijwillige (aalmoes of liefdadigheid) en verplichte (*zakat*). De eerste kent geen enkele beperking of voorwaarde. De tweede (*zakat*) kent wel beperkingen en voorwaarden.

In dit artikel kijken we eerst naar het verschil tussen *zakat* en *sadaqa* en naar de implicaties van dit verschil voor het handelen. Vervolgens gaan we nader in op de inhoud en voorwaarden van de *zakat*. Ten slotte besteden we aandacht aan de betekenis van de *zakat* voor de samenleving.

Sadaqa en *zakat*

Sadaqa en *zakat* zijn, zoals gezegd, twee verwante begrippen in de islam, die elkaar maar ten dele overlappen. Met het eerste woord wordt het al dan niet vrijwillig geven van een aalmoes of liefdadigheid bedoeld en met het tweede woord wordt slechts de verplichte aalmoes of religieuze belasting aangeduid.

Het lijkt een beetje verwarrend of zelfs een *contradictio in terminis* om van een verplichte aalmoes te spreken. Dat komt omdat het woord *sadaqa* in de Koran voor beide begrippen gebruikt is. Dat is niet zonder reden of inhoud.

Het woord *sadaqa* wordt afgeleid van het woord *sidq*. *Sidq* betekent letterlijk trouw zijn, eerlijk zijn. Het is het tegenovergestelde van liegen, niet nakomen wat je hebt beloofd. Met *sidq* wordt aangeduid dat een moslim trouw blijft aan zijn geloof in God en dat hij een eerlijke, oprechte gelovige is (*sadiq* of *siddiq*).

De eerlijkheid manifesteert zich bijvoorbeeld in het verdelen van (Gods) bezit: vanuit het

islamitische gezichtspunt is God de feitelijke eigenaar van het bezit, en eigenlijk van alle dingen, van heel de wereld en het universum, want God is de Schepper van de mens en de Gever of uitdeler van bezit. In gelijke of ongelijke mate, al naargelang zijn wens en wijsheid (Koran 16:71).

Dit bezit wordt door God aan mensen toevertrouwd met de bedoeling dat het onder

hen (gelijk) verdeeld en benut wordt. Wie naar die bedoeling leeft en dus een gedeelte van het hem of haar toevertrouwd bezit afstaat aan de ander, is een trouw en eerlijk mens (*sadiq*).

Naar de oorspronkelijke betekenis betekent het woord *zakat* heel iets anders dan *sadaqa*. *Zakat* betekent oorspronkelijk reiniging en toename. Dat betekent dat het bezit wordt gereinigd door het met de arme te delen; het eigen bezit wordt gereinigd doordat het deel van de arme ervan wordt gescheiden. Een arm mens heeft gedeeltelijk recht op het bezit van de ander, van rijke mensen, zoals de Koran dat zegt (Koran 51:19; 9:103).

Dit vers van de Koran is het eerste vers – althans volgens de meeste geleerden – waarin de *zakat* in de islam verplicht is gesteld. Wie dat niet ten uitvoer brengt, wordt bedreigd met een straf in de hel, zoals in het bovengenoemde vers al is aangegeven (Koran 9:34v). Daarom is het geven van een *sadaqa* in de vorm van geld of het verrichten van een goed werk vanuit liefdadigheid, eigenlijk altijd een morele verplichting die aan bezit is verbonden.

Wie een deel van het toevertrouwd bezit afstaat aan de ander, is een trouw en eerlijk mens

Het verschil tussen *sadaqa* en *zakat*

Het geven of nemen van *zakat* verschilt van *sadaqa*, omdat het een juridische verplichting is. Als morele verplichting en daarnaast bovendien als wettelijke verplichting kunnen we begrijpen dat *sadaqa* soms de morele en soms, net als *zakat*, de juridische betekenis heeft (Koran 9:58;

79, 103v; 58:12v). *Sadaqa* kent geen beperking of voorwaarde, terwijl er aan het geven en nemen

van *zakat* vaste regels en voorwaarden zijn verbonden. Kort gezegd elke liefdadigheid, klein of groot, is een *sadaqa* en de verplichte *sadaqa* heet *zakat*, die zoals gezegd, aan regels is gebonden. Maar nu het belang, de betekenis en het doel van *zakat*.

Het belang van *zakat* in de islam

Zakat is een van de vijf zuilen van de islam. De islam kent de bekende vijf verplichtingen waar aan elke moslim moet voldoen:

- geloofsbelijdenis (*shahada*): ‘Er is geen God dan Allah, en Mohammed is zijn (laatste) Boodschapper’;
- de vijf dagelijkse gebeden (*salaat*);
- *zakat*;
- het vasten in de maand *Ramadan*;
- eens in het leven de bedevaart naar Mekka.

In deze volgorde. Samen met de *salaat* is de *zakat* een van de belangrijkste zuilen van de islam¹ – zó belangrijk, dat de eerste kalief Aboe Bakir oorlog heeft aangekondigd aan degenen die geen *zakat* meer wilden geven na de dood van de Profeet: ▷

‘Wie mij ook maar een bokje weigert, dat hij aan de Profeet placht op te brengen’, zo verklaarde hij, ‘met hem zal ik oorlog voeren.’ (Juynboll 1930, 80)

Betekenis en doel van zakat

Zakat betekent letterlijk: reiniging en toename, zoals we al eerder gezegd hebben. Toename heeft een dubbele betekenis. Enerzijds moet zakat worden gegeven van bezit dat is toegevoegd, bijvoorbeeld geld en vee. Anderzijds brengt zakat ook toevoeging (*baraka*, letterlijk ‘zegen’) aan je bezit in plaats van afname. Door te delen reinigt men zijn bezit, namelijk van de rechten van de ander en zijn geest van de straf die hij of zij verdiend zou hebben in het geval dat men geen zakat geeft en het deel van de ander voor zichzelf houdt.

Een andere betekenis is dat de zakat, net als de *salaat*, de verbindingscirkel rond maakt: het geven van zakat betekent een horizontale verbinding met de mens en daardoor indirect ook met God, en het verrichten van *salaat* brengt een verticale, rechtstreekse verbinding met God tot stand. Het doel van zakat is het realiseren van de sociale rechtvaardigheid en solidariteit, zodat de ‘rijkdom niet rondgaat onder rijken alleen’ zoals dat in de Koran wordt gezegd (59:7).

Voorwaarden van zakat

Wie moet zakat geven en aan wie wordt het gegeven? Van welke dingen moet zakat gegeven worden en ten slotte: wat betekent dat voor de moslimgemeenschap over het algemeen en in het bijzonder in Nederland?

Wie moet zakat geven en waarvan?

Armen hoeven geen zakat te geven. Zakat is verplicht voor de rijken. Maar wie is rijk? Niet iedereen met een beetje bezit of spaargeld wordt in de islam als rijk beschouwd. De maatstaf voor rijkdom is dat iemand een bepaalde mate van bezit heeft bereikt. Die grens heet *nisab*. *Nisab* geeft dus de minimumgrens aan waarboven men als welgesteld wordt beschouwd.

Er zijn nog enkele beperkingen bij de verplichting van zakat. Men is pas zakat verschuldigd na de aftrek van de schulden en de nodige basisbehoeften (*hawaidj asliyya*), zoals de jaarlijkse kosten voor levensonderhoud, huis (huizen), auto, kleding, onderwijs, boeken, enzovoort. Daarnaast gaat de verplichting pas in het najaar in (van maan-maanden) vanaf het moment dat men de *nisab* bereikt.

De hoogte van de zakat wordt bepaald per soort bezit volgens een vastgestelde tabel. Er worden vijf soorten bezit onderscheiden. Zakat is volgens de islamitische wetgeving dus niet van alle bezittingen en inkomsten verschuldigd, maar slechts van wat onder deze vijf categorieën valt:

- goud en zilver; de *nisab* bedraagt, in de Arabische maat voor zilver, 200 *dirham* (561 gram) en voor goud 20 *misqaal* (80,18 gram, momenteel ongeveer € 800) of geld ter waarde van het gewicht in goud en zilver;
- koopwaar: goederen om handel mee te drijven;
- veldvruchten en fruit: van wat de akkers opbrengen, wat bewaard kan worden en niet aan spoedig bederf onderhevig is; van veldvruchten en fruit moet 10 procent of 5 procent

zakat bij de oogst of pluk worden voldaan, indien de oogst meer dan 5 *wasag* is (ongeveer duizend kilo); van het overige wat men na een jaar nog in bezit heeft moet 2,5 procent als zakat worden gegeven;

- opbrengst uit bronnen en mijnen, zoals ijzer, koper, aardolie, enzovoort (20 procent volgens sommige stromingen);
- vee: kamelen, runderen en klein vee (schapen of geiten); de *nisab* van het vee verschilt per soort dieren: 1 rund op de 30, 1 kameel op de 5; voor kuddes schapen of geiten geven de *fiqh*-boeken nadere regels.

Wie voor zichzelf de actuele waarde van de zakat wil bepalen, kan dat doen met behulp van een ‘zakat calculator’ op internet (bijvoorbeeld www.24hgold.com/english/Zakat%20on%202016%2005%2004%20USD-EUR.aspx). Voor 2016 is het basisbedrag van waaraf zakat gegeven moet worden, vastgesteld op € 3045.

In de Koran worden acht groepen mensen genoemd die recht hebben op zakat:

‘Voorwaar de sadaqaat [zakat] is slechts voor de armen en de behoeftigen, voor hen die ermee belast zijn [de inners van zakat] en voor hen wier harten verzacht moet worden [bekeerlingen] en voor de vrijkoop van slaven en schuldenaren, en om in te zetten op Gods weg en voor de reiziger. [Dit is] een verplichting van God. God is wetend en wijs.’ (Tawba 9:60)

Volgens dit vers gaat het om de volgende acht groepen:

1. armen (Arabisch: *faqier*): mensen wier bezit onder de *nisab* valt;
2. behoeftigen (Arabisch: *miskien*): mensen die in nood verkeren;

3. inners van zakat (Arabisch: *aamils*), inclusief de administrateurs;
4. bekeerlingen (Arabisch: *muallafu'l quloeb*): zij wier hart verzacht moet worden; mensen die zich weliswaar tot de islam hebben bekeerd, maar wier ijver voor de godsdienst toch nog zwak is;³
5. slaven: voor hun vrijlating;
6. schuldenaren, in het bijzonder degenen die vanwege een welgevallige daad in de schulden zijn geraakt;
7. degenen die op Gods weg zijn (Arabisch: *fi sabielillah*); bijvoorbeeld geleerden, onderwijzers, pelgrims;
8. reizigers zonder proviand.

Betekenis voor de samenleving

Op basis van het bovenstaande koranvers geldt wat men aan anderen geeft niet als de zakat, die tot de primaire religieuze verplichtingen behoort. Daarom mag men geen zakat geven voor het bouwen van een moskee, een school of iets dergelijks. Voor zulke dingen wordt wel *sadaqa*, in de zin van vrijwillige bijdrage of gift, gegeven. Zoals we hebben uiteengezet zijn giften een morele verplichting.

Zakat is dus een minimum waartoe men volgens de islamitische regelgeving verplicht is. Voor giften (*sadaqa*) is geen minimum vastgelegd. Er is wel een maximum: men mag niet meer dan een derde deel van het totale bezit als gift geven als er erfgenamen zijn. Maar op grond van vele verzen in de Koran en overleveringen (*hadith*) kent men grote betekenis toe aan liefdadigheid.

Een speciaal geval is *sadaqa* vanuit iemands nalatenschap, de *sadaqa djariya* (doorlopende

sadaqa). Een bekende *hadith* noemt dit een na de dood nagelaten liefdadigheid. De verdiensten (*adja*) daarvan komen de overledene in het oordeel ten goede, voor zover de nagelaten gift goed wordt benut, bijvoorbeeld voor fontein, brug, moskee of anderszins. Dit is een grote stimulans voor moslims om na hun dood iets verdienstelijks na te laten waarvoor ze in het hiernamaals door Allah beloond zullen worden:

‘Zij die hun bezittingen als bijdrage op Gods weg geven, lijken bijvoorbeeld op een zaadkorrel die zeven aren laat groeien met honderd korrels in elke aar. God geeft het dubbele aan wie Hij wil en God is alomvattend en wetend.’ (Koran 2:261)

Hierin bestaat er geen verschil tussen man en vrouw:

‘En de gelovigen, mannen en vrouwen, zijn elkaars helpers. Zij sporen aan tot het goede en verbieden het kwade en houden het gebed en betalen de Zakat en gehoorzamen Allah en Zijn boodschapper. Zij zijn degenen die Allah zal begenadigen. Voorzeker, Allah is Almachtig, Alwijs.’ (Koran 9:71)

Zakat en *sadaqa* zijn twee grote bouwstenen van de moslimgemeenschap voor de opbouw van een rechtvaardige en vreedzame samenleving. In deze volgorde. <

Noten

¹ Het woord *zakat* komt 32 keer in de Koran voor. Het wordt 26 keer samen met de *salaat* genoemd, onder andere: ‘Verricht de *salaat* en geef de *zakat*. En wat jullie vooraf voor jullie zelf aan goeds gedaan hebben, dat zullen jullie bij God vinden. Wat jullie doen doorziet God wel’ (Koran 2:110).

² Zie: Juynbooll, TH.W. (1930). *Handleiding tot de kennis van de Mohammedaansche wet*. Leiden: E.J. Brill, 81v.

³ Voorts onder andere aanzienlijke personen. Kalief Omer heeft deze groep geen *zakat* meer gegeven.

Dr. Arslan Karagül was tot deze zomer universitair docent Islamitische Geestelijke Verzorging en Pedagogiek aan de Faculteit Godgeleerdheid van de Vrije Universiteit Amsterdam.
a.karagul@vu.nl

De wijk nemen

Diaconaat in de Rotterdamse Tarwewijk

Herman van Well doet verslag van zijn onderzoek naar sociaal-maatschappelijke verbondenheid en betrokkenheid van jonge christelijke geloofsgemeenschappen van diverse etnische en culturele signatuur met de mensen in en voor de Rotterdamse Tarwewijk.

Diaconaal onderzoek

Op een namiddag tijdens een weekeinde in augustus, halverwege de jaren negentig, lopen mijn zoon en ik door Rotterdam-Zuid. Samen maken we een tocht naar mijn *roots*. Jaren ben ik niet meer in die omgeving geweest. Herinneringen komen op, maar blijken niet altijd te kloppen. Als kind beleefde ik de huizen groter, de straten breder en de afstanden verder dan de werkelijkheid nu.

Ik merk dat de volkswijk is ‘verkleurd’ en verpauperd, verrommeld en vervuild. Ik ben op Eerste Kerstdag 1940 gedoopt in het kerkgebouw van de Gereformeerde Gemeente. Vanwege de achteruitgang van de buurt heeft zij de wijk genomen naar elders. De Victory Outreach-kerk is juist daar gekomen.

Toch ben ik verbaasd en geërgerd als wethouder Schrijer van deelgemeente Charlois in 2005 de Tarwewijk (en speciaal de Millinxbuurt) ‘het

afvalputje van Nederland’ noemt. In dat jaar ga ik met pensioen. Ik vraag me af of kerken nog wel wat doen in deze wijk. En zo ja, wat dan wel? En welke betekenis heeft dit voor de betrokkenen? Ik besluit dat te gaan onderzoeken.

Mijn vraag is: zijn er sociaal-maatschappelijke en diaconale handelingen van geloofsgemeenschappen vruchtbaar voor de Tarwewijk? Zo ja, welke? Wat is hun betekenis voor de mensen die deze activiteiten beleven (actief of passief)?

Waar?

In de Tarwewijk natuurlijk. Zes jaar na de opmerking van Schrijer zijn de cijfers voor deze wijk, ondanks de aandacht en inzet van veel instanties, nog steeds niet rooskleurig (rotterdam.buurtmonitor.nl). >

Tarwewijk 2011

inwoners	11.937
allochtonen	76 %
illegalen	3.000
lage inkomens	68 %
aantal werkzame personen	1.976
geen baan	12 %
veiligheidsindex	zeer onveilig
bijstandsuitkering	17 %
cohesie	erg zwak

Wat?

De relevantie van mijn onderzoek wordt versterkt doordat in het jaarverslag 2001 van deelgemeente Charlois de vernietigende zin staat: ‘Er staan zes kerken in de Tarwewijk, maar geen van hen is van maatschappelijke relevantie voor de wijk.’

Doelstelling

1. Het onderzoek brengt drie jonge, multiculturele en multi-etnische geloofsge-meenschappen in kaart van verschillende protestantse tradities.
2. Het beschrijft de (diaconale) activiteiten, die deze hebben ontwikkeld in hun lokale context, de Rotterdamse Tarwewijk, voor en met de bewoners daarvan en de we-derzijdse beïnvloeding.
3. Het geeft aandacht aan de betekenis van de gevolgen van deze werkzaamheden voor (de bewoners van) de wijk en de betrokken vrijwilligers.
4. Het analyseert, evalueert en reflecteert op de verzamelde gegevens.

Hoe?

Dit praktisch-theologisch onderzoek is kwalitatief van karakter. Het is daarom participierend: ik ben aanwezig bij erediensten, vergaderingen, gesprekken enz. Daarvan maak ik memo’s, die mede dienen als onderzoeks-materiaal.

De ‘geschiedenis’ van de jonge gemeenten en hun diaconale activiteiten reconstrueer ik uit diverse bronnen: interviews, documenten, pu-blicaties, studies. Datzelfde geldt voor de visie op diverse aangelegen zaken.

Ik maak vooral gebruik van de visie van Nan-cy Ammerman c.s. in *Studying Congregations* (1998). Het verzamelen van informatie en de verschillende manieren om naar die informatie te kijken staan centraal. Ammerman beschrijft een gemeente vanuit vier perspectieven, die ze *frames* noemt:

- Ecologisch frame: de gemeente in relatie tot haar context in plaats en tijd. Waar komen we vandaan en hoe is onze omgeving?
- Proces-frame: de dynamiek van ‘onze ma-nier van doen en laten’. Welke dingen doen wij en hoe doen we die? Bij dit perspectief komt ook het leiderschap aan de orde.
- Cultureel frame: het unieke profiel van de groep in rituelen, gewoonten, werkwijze. Wie zijn wij?
- Hulpbronnen-frame: mensen en middelen. Wie en wat staat ons ter beschikking?

Mijn onderzoek vraagt om meer, om een eigen insteek. De vorengenoemde perspectieven richten zich op de gemeente en zijn veelal intern gericht. Ik wil echter het diaconale

en sociaal-maatschappelijke perspectief centraal stellen. Daarbij kijk ik naar de inzet van de gemeente voor de wijk (bewoners) en is de blik extern gericht. Dit aspect krijgt geen aandacht bij Ammerman. Hoekendijk formuleert kernachtig: ‘Al het werk van die gekomen Mensenzoon, Jezus Christus, (...) wordt in een slotcommuniqué van acht letters samengevat: *diakonia*. En daarmee is dan meteen ook, in één enkel woord geconcentreerd, het levenspatroon aangeduid van allen die Jezus volgen’ (Hoekendijk 1964, 141). Dat roept de vraag op of het principieel kan en mag om de dimensie ‘dienst aan mens en samenleving’, dus de dienst van de liefde, en de daarbij behorende handelingsvelden buiten beschouwing te laten bij een systematische manier van kijken naar het leven van gemeenten en het gedisciplineerd bestuderen ervan (Hendriks 2008, 54-65). Ik voeg daarom als perspectief toe:

- Diaconaal frame: de sociale en maatschap-pelijke inzet voor en met de wijk(bewoners). Op wie richten wij ons?

In dit artikel geef ik een summier samenvatting van de resultaten van de eerste twee doelstellingen. Ik spits dat toe op het diaconale frame: de activiteiten van de drie onderzochte gemeenten in de Tarwewijk. Voor dit thema-nummer vat ik vervolgens samen wat ik heb gevonden op het terrein van liturgie en preek. Ik besluit met enige evaluerende opmerkingen.

De kerken

Welke diaconale mogelijkheden hebben de drie onderzochte kerken ontdekt om relevant te zijn in de Tarwewijk?

International Christian Fellowship (ICF)

De Christelijke Gereformeerde Kerk van Rot-terdam Charlois bestaat in 1999 uit 28 leden en staat op het punt opgeheven te worden. Een interkerkelijk comité houdt Engelstalige dien-sten. Als dit werk groeit, sluit men zich aan bij deze kerk. In 2002 zijn er gemiddeld 120 bezoek-ers. In vijf jaar tijd verdubbelt dat aantal tot 250; dat zijn asielzoekers, immigranten, (zaken) mensen van buiten, buitenlandse studenten en jonge Nederlandse gezinnen met kinderen. De immigranten hebben ruim dertig nationalitei-ten. Betrokkenheid bij en inzet voor deze groep, vooral de asielzoekers, van de kant van de kerk is groot. Meer dan de helft van de leden zit dan op of onder het bijstandsniveau. Er zijn ver-schillende grotere etnische groepen.

‘Die mededeling (over zes niet-relevante ker-ken) deed ons pijn. Blijkbaar zijn de kerken er in de laatste decennia niet in geslaagd hun ge-loof handen en voeten te geven in praktische betrokkenheid op de samenleving. Zes kerken die niet maatschappelijk relevant zijn ... Dat is triest en het gegeven vormde een ‘*major motive*’ voor onze diepgaande bezinning’ (Dingemanse & Perteira de Araujo 2004, 3).

Om voor de mensen in die wijk diaconaal wel iets te betekenen richt de ICF, na gedegen on-derzoek, in 2004 de stichting House of Hope op en vindt zo de weg naar de buurt. House of Hope is een professionele vrijwilligersor-ganisatie die zich bezighoudt met sociale en maatschappelijke activiteiten voor de bewoners van de Tarwewijk. Mensen die een achterstand hebben op sociaal-maatschappelijk terrein en

die de reguliere dienstverlening en voorzieningen onvoldoende weten te vinden, krijgen hulp en begeleiding. House of Hope doet dat met hoofd, hart en handen. De organisatie kent geen actieve geloofsverkondigende activiteiten, maar werkt wel nadrukkelijk vanuit een christelijke identiteit.

De werkwijze is relationeel, mensen worden thuis opgezocht. Kernwoorden voor de organisatie zijn: vinden en verbinden. Als vrijwilligersorganisatie heeft House of Hope de mogelijkheid om meer tijd aan cliënten te besteden, omdat voor de meeste inzet geen salaris wordt betaald. In 2012 verrichten de 175 vrijwilligers 74 procent van het aantal werkuren. Naast leden van de ICF en andere kerkelijk betrokkenen zijn ook buurtbewoners en ex-clieënten als vrijwilliger werkzaam. Via het maatschappelijk spreekuur zijn dat jaar 308 cliënten geholpen. Voor 86 procent van deze nieuwe cliëntengroep was House of Hope het eerste hulpverleningsloket. Hiermee wordt zichtbaar dat ze een unieke doelgroep aan zich weet te binden. Het bezoekwerk komt tot 416 huisbezoeken. De voedselbank voorziet 208 huishoudens wekelijks van een voedselpakket, terwijl er daarnaast nog 60 gezinnen tijdelijk geholpen zijn met een noodpakket.

Thugz Church (Thugz)

In 2001 begint Youth for Christ het project The Mall. Youth for Christ staat in de evangelicale traditie. Doel van het project is het bereiken van de jeugd met het evangelie, in het bijzonder allochtone jeugd, die vaak sociale handicaps heeft waardoor integratie wordt belemmerd. Het werk groeit snel. In 2006 zijn er twaalf betaalde

krachten, vijf diaconale jaarvrijwilligers, zeven stagiaires en vijftig vrijwilligers. Honderden, voornamelijk allochtone jongeren worden bereikt.

Uit dit werk ontstaat in 2005 een geloofsgemeenschap. In de begintijd komen er vijftien tot twintig Antilliaanse jongeren uit de Millinxbuurt. Later nemen ze ook vrienden en familieleden mee en zijn er tussen de vijftig en tachtig mensen. Velen van hen komen uit de straatcultuur en zitten in de criminaliteit. Van de mannen heeft bijna honderd procent een strafblad. De mensen krijgen thuis of in de gevangenis bezoek. Ook anderszins worden mensen ondersteund. In de visie van de gemeente past de strijd tegen onrecht in de samenleving, te beginnen bij de eigen doelgroep en de eigen buurt. Strijd tegen armoede, racisme en geweld is nodig. 'Ook denken wij aan het onrecht dat door Nederlanders gedaan is in naam van God en vaderland gedurende de periode van de slavernij en kolonialisme' (TCI 2007, 18).

De kerk is in de ogen van voorganger Daniel de Wolf geen gebouw, maar een familie van mensen die samen God wil ontmoeten. Ook de jongeren in de gevangenis horen daarbij. Thugz werkt daarom via het 'belong-believe-behave'-model. Uitgangspunt daarvan is dat mensen bij een groep willen horen waar ze zich thuis voelen. Na enige tijd merken ze dat de overtuigingen van de groep relevant en authentiek zijn. Dan gaan ze die overtuigingen ook geloven en zich ten slotte daarnaar gedragen. Belonging staat bij Thugz nadrukkelijk en blijvend voorop.

Door renovatie van de buurt in de dan

Victory Outreach, kerkdienst voor verslaafden, dak- en thuislozen, 2012

volgende jaren wijzigt de samenstelling van de bevolking sterk. De kerk krijgt nu meer jonge Antilliaanse vrouwen als lid en de criminele bezoekersgroep wordt kleiner. De mensen die komen hebben wel affiniteit met de straatcultuur en/of een partner die daar in zit, maar zijn zelf positief bezig met studie, werk, etc. Zij herkennen zich minder in de naam Thugz Church (boevenkerk/kerk voor tuig) en kiezen voor de naam Church4All. Sommigen van hen zitten nu in het leiderschapsteam. Belangrijk instrument is de Straatbijbel. Tienduizenden jongeren in Nederland communiceren onderling op een manier die

voor volwassenen moeilijk te volgen is, via straattaal. Drie bijbelboeken zijn in die taal geschreven door Daniel de Wolf.

Victory Outreach (Victory)

Victory Outreach is een in Amerika in 1967 door ex-verslaafden Sonny en Julie Arguinzoni gestichte, internationale kerk, geroepen tot en werkend onder de meest gekwetsten van de wereld, zoals prostituees en verslaafden. De kerk staat in de pinkstertraditie. Victory wil 'familie' zijn en de daarbij behorende waarden uitdragen. De kerk ziet verslaafden als mensen met door God gegeven mogelijkheden tot

groei en leiderschap, daar richt zij zich op en biedt mensen mogelijkheden dat te leren. Vrijwilligerswerk krijgt een religieuze lading doordat gesproken wordt van 'bediening'.

Victory werkt via haar zogenaamde 'Homes': woon- en leefgemeenschappen voor de doelgroep van benadeelden, drugsverslaafden, prostituees, daklozen. De combinatie kerk en rehabilitatiecentrum ('Home') is kenmerkend voor Victory. 'Home' en de kerk kunnen en mogen niet gescheiden worden: het is een huwelijk, een *ministry*, door God samengevoegd (Arguizoni 2000, 107).

In Rotterdam is de kerk in 1995 gesticht door Jerry en Xannelou Mendeszoon, beiden ex-verslaafden. De circa driehonderd leden komen uit ruim dertig nationaliteiten. De focus van de gemeente ligt meer op de binnenstad en andere plekken waar verslaafden zich ophouden dan op de Tarwewijk. De Rotterdamse 'Homes' bieden vanuit de christelijke identiteit een thuis aan mensen die verlangen naar een nieuw en zinvol begin. 'Het gaat er niet alleen om te zeggen dat Jezus je kan helpen, maar ook om een huis te bieden waar de betrokkenen dat kunnen ervaren en waar ze dat kunnen leren.'

In 2015 hebben 90 mannen en 8 vrouwen zich aangemeld voor behandeling. Daarvan zijn 86 mannen en 7 vrouwen opgenomen voor kortere of langere tijd. De gewoonten van jarenlange verslaving vervangen door een nieuw leven vraagt veel tijd. Naast professionele hulpverleners bestaat de leiding van de 'Homes' uit ervaringsdeskundigen. De doelgroep wordt actief gezocht op straat. Voor vijfhonderd personen van de doelgroep organiseert de kerk met Kerst en Pasen in haar kerkgebouw diners.

Liturgie en preek

Wat kenmerkt de samenkomsten van de onderzochte gemeenten?

Family/gemeenschap

In de drie gemeenten heerst een warme manier van omgaan met elkaar. Begroeten gebeurt door een kus, een knuffel, een hand, een gebaar. Mensen praten met elkaar, kinderen roepen. Altijd een kakofonie van geluid, geen stilte, tegelijk warmte, meeleven, betrokkenheid. Na afloop van de dienst eindigt het contact niet, want koffie en samen eten horen ook bij de samenkomst. Je gaat een dag naar de kerk, niet een uur naar een kerkdienst. De kerkdienst is een onderdeel van een totale zondag met de gemeente in en rond het kerkgebouw. De dienst zelf duurt bij de ICF anderhalf uur, bij Thugz drie kwartier en bij Victory ruim twee uur. Bij ICF zijn er gemiddeld 200 bezoekers, bij Thugz 25 en bij Victory 250.

Worship

a. Bij de ICF zijn *praise and worship* belangrijk. Het zijn elementen die in een kerkverband van gereformeerde origine over het algemeen minder aandacht krijgen dan de verkondiging. Elke dienst begint hiermee en dit onderdeel duurt minstens een half uur. De voorganger is daarbij in de zaal aanwezig. Tijdens de *worship* staan de meeste mensen en uiten hun gevoelens vaak fysiek met opgeheven handen. Doordat er zoveel culturen aanwezig zijn, is er ook de rijke veelkleurigheid van een multiculturele *worship*. Zo is er met regelmaat een bijdrage van een etnische groep die de *worship* en de dienst verzorgt, een uitbundige

sterk ritmische Afrikaanse *worship*, een Koerdische met dans, een verrassend Arabisch of Chinees lied.

- b. Thugz geeft aan lofprijzing en aanbidding beperkte aandacht.
- c. De voorganger bij Victory loopt tevoren door de kerk en begroet de mensen. Deelnemen aan de *praise and worship* is bij Victory uitermate fysiek. Er wordt bij herhaling geapplaudisseerd: voor God, voor iemand die jarig is, als instemming met een opmerking van de voorganger. De zang gaat vaak gepaard met ritmisch klappen, dansen, juichen, springen en rondraaien. En herhaling, herhaling, soms zingt men een lied vijftien minuten lang achter elkaar door. God aanbid je ook met je lijf. 'Bij lofprijzing kunnen we springen, klappen, schreeuwen als uiting daarvan. Bij aanbidding moeten we buigen, liggen we op onze knieën, plat op het gezicht. Je bent zo laag, dat je niet kunt vallen.' Het volume van de muziek is keihard. Dat wordt heel erg geassocieerd met de beweging van de Heilige Geest, de gedachte dat een bepaalde toonsoort of een bepaald volume een soort doorbraak forceert.

Preek

Bij de prediking van elk van de drie gemeenten horen kernovertuigingen als: geborgen zijn in Christus, adoptie door de Vader, geleid worden door de Geest en vooral het gezag van de Bijbel.

- a. Bij de ICF beluister ik, gedurende het veldwerk in de jaren van mijn onderzoek (2011-2012), tachtig preken. De preek duurt een half uur tot drie kwartier en wordt simultaan vertolkt. De meeste mensen blijven aandacht-

tig luisteren, sommigen maken aantekeningen.

De preekstijl in de ICF is op de man en vrouw af, niet dogmatisch, vooral praktisch van aard: leren hoe te leven als christen. Diverse voorgangers hebben natuurlijk verschillen in preekstijl. Uiteraard is de preek van de reguliere voorganger anders dan die van een Pakistaan, een Ghanees of een Koerd. Een preek is in de ICF vaak een betoog, mensen uit andere culturen worden eerder geraakt door verhalen. Regelmatig is daarom de hoofddienst afgestemd op een andere etnische groep dan de Nederlandse. Inhoudelijk liggen de accenten minder divers. Gereformeerde accenten als zonde en genade, verkiezing en verbond, bekering en heiliging komen aan de orde. Maar ook zaken als de gaven van de Geest en gebed om genezing en bevrijding. De evangelicale oproep tot geloof en bekering klinkt in bijna elke preek (vgl. Paas in Noort e.a. 2008, 150).

- b. De samenkomsten van Thugz beginnen om de maand, vervolgens om de veertien dagen, daarna elke week. Het gaat er niet altijd even geregeld aan toe bij Thugz. Het is 'een zootje'. De dienst begint te laat. De apparatuur doet het niet. Een jongen die de schriftlezing doet, fluistert: 'Ik ben wel erg stoned, is dat heel erg?' Bandleden schelden elkaar uit in niet mis te verstane straattaal. Iemand krijgt de slappe lach tijdens zijn getuigenis. Mensen vallen in slaap tijdens de preek van tien minuten. Mobieltjes gaan af. Bezoekers komen tien minuten voor het eind nog binnen. 'Maar we zijn een heilig zootje', zegt De Wolf (2009, 172v). ▷

Bij Thugz doen de jonge, deels criminele Antillianen intensief mee aan de dienst, die kort duurt. Preek, gebed, zegenbede en zingen zijn onderdelen. Voor de muziek is er een band. Filmfragmenten of eigengemaakte filmpjes, die aansluiten bij de preek, worden vertoond. De preek zelf is kort en eigenlijk een vertelling van een bijbels verhaal (De Wolf 2006, 125). Dit stramien gebruikt Thugz tot op heden. Diensten worden momenteel één keer per maand gehouden.

- c. Victory houdt, vanaf 2015, één dienst per zondag. Aansluitend zijn er samenkomsten voor toerusting en leren, discipelschap en kadertraining. Ik heb daar, in de jaren 2013-2015, ruim dertig preken beluisterd. Preken gebeurt op enthousiaste, emotievolle en vurige wijze. Dat uit zich in de manier van voordragen, die expressief is door zeer luid en in hoog tempo te spreken. De preek is minder een rustig betoog en meer een oproep, die spreekt van grote betrokkenheid en inzet. Passie, dynamiek en volume worden geassocieerd met de werking van de Geest in de preek. De authenticiteit van de voorganger komt regelmatig in beeld door kwetsbaar uit het eigen 'vorige' leven te 'citeren'. De preek duurt ongeveer drie kwartier. De voorganger wil veel zeggen en gaat steeds sneller spreken. Preken wordt vaak aangekondigd als delen. 'Wat ik met u wil delen ...'

De preek bestaat uit een aantal bijbelteksten rond een thema en is meer bijbelstudie dan exegese. Een groot aantal mensen heeft een (digitale) Bijbel bij zich en gebruikt die om

de vele teksten die genoemd worden mee te lezen. Kernbegrip in veel preken is 'hoop'. Dat is, dunkt me, uiterst relevant voor mensen die leven in of komen uit een vastgelopen en/of hopeloze situatie als verslaafde, crimineel of prostituee. Hoop betekent ook dat God voor mensen in die situatie een taak en roeping heeft. Een nieuw begin vindt plaats in een nieuwe setting: de Geest geeft zusters en broeders in de gemeente (de nieuwe familie) en gaven om de taak te verrichten. Een belangrijke plaats in de preek neemt daarom de praktijk van het leven in, dit maakt de preek concreet.

De voorganger probeert consequent de aanwezigen te betrekken bij zijn betoog door regelmatig een vraag te stellen of opmerking te maken. 'Are you with me?' 'Kijk naar je buur en zeg ...' 'Kom ik over?' 'En ieder zegge ...', waarop de gemeente reageert met: 'Amen.' De preek duurt drie kwartier en een tolk vertaalt gelijktijdig.

Integraal onderdeel van de preek is de afsluitende verplichte *altar call*: uitnodiging om Christus te ontvangen (Manual 2004, 54). De mensen staan op en lopen naar het podium, dat *altar* wordt genoemd. Publiekelijk belijdt men zo de noodzaak van vernieuwing door en vervulling met de Geest.

Diaconaat

- a. Binnen ICF zijn ook diverse illegaal in Nederland verblijvende mensen lid of betrokken. Er is grote inzet van de kant van de leiding en de leden voor deze 'illegale' mensen en hun problematiek. Als op 4 november 2006 een manifestatie in Den Haag wordt gehouden voor een generaal pardon, gaat een groot aantal leden van de ICF daarheen. Mensen die geen

Jaarverslag 2015 van House of Hope, de diaconale arm van International Christian Fellowship

verblijfsvergunning hebben worden op een bij hun status passende wijze geholpen. Bij het Generaal Pardon in 2008 krijgen veel leden een status, wat aandacht en applaus krijgt en tot dankgebed leidt in de diensten. Voor de migranten is er interne en externe financiële zorg en juridische ondersteuning bij asielprocedures, vaak via House of Hope.

- b. Op zondag, na de dienst, kunnen degenen die bijstand willen ontvangen of al krijgen zich melden bij de diakenen van de ICF. Zo nodig worden de net ingezamelde collectegelden

gebruikt om direct financiële steun te geven. c. Bij de ICF en Victory is er bij de uitgang van het gebouw brood voor wie dat wil meenemen. Een bekend woord van Jezus is: 'De mens leeft niet van brood alleen, maar van ieder woord dat klinkt uit de mond van God' (Matteüs 4:4). Dit citaat is in de geschiedenis vaak gebruikt om het geestelijke als belangrijker dan het materiële te kwalificeren. Bij deze kerken krijgt men gebakken brood en 'levensbrood'. Diaconaat in *optima forma*. ▷

Evaluerende opmerkingen

1. In de inleiding van dit nummer van *Handelingen* spreken de auteurs over 'de bewustwording van kerken die inzien dat zij hun bestaansrecht verliezen als zij niet meer relevant zijn voor de buurt en voor de mensen'. Mentaliteitsverandering kan door een preek plaatsvinden. Soms moet een preek echter door een externe 'profeet' worden gehouden om gehoord en verstaan te worden. De constatering van de deelgemeente dat de kerken in de Tarwewijk maatschappelijk niet relevant waren, is voor de ICF eyeopener geweest. Als gevolg daarvan is House of Hope gesticht. Kennelijk kan de kerk pas relevant worden voor de buurt, als eerst de buurt relevant wordt voor de kerk. De kerk dient naar de buurt te luisteren en voor haar te bidden om Gods Woord voor haar te verstaan. 'Wederkerigheid in relatie' reikt dan ver en diep.
2. Dit themanummer brengt de vraag naar voren hoe de verhouding tussen de verkondiging van Gods Woord en de diaconale dienst in deze tijd dient te zijn. Dit punt is kennelijk geen vraag van de onderzochte kerken. Dat werd me duidelijk toen Daniel de Wolf de opmerking maakte: 'Wij doen geen diaconaat, wij zijn diaconaat.' De behoefte en noodzaak van diaconale prediking leeft kennelijk vooral bij gevestigde kerken. Deze jonge kerken bestaan voor een belangrijk deel uit mensen die zelf ervaring hebben (gehad) met zorg en nood. Voor hen is de oproep tot diaconale presentie mogelijk minder relevant en nodig dan voor mensen die verder weg staan van de 'armen'.
3. De opmerking van de deelgemeente over de relevantie van kerken valt vanuit dit perspec-

tief te nuanceren. Er zijn in de Tarwewijk leden van deze kerken, die zowel geveer als ontvanger van hulp en bijstand zijn. Het feit dat de kerken minder structureel tot actie komen buiten de eigen kerk, kan ook samenhangen met de sociale en maatschappelijke achterstand van de leden. Voor migranten(kerken) geldt dit in versterkte mate. Het begrip 'relevant' heeft voor de deelgemeente een andere betekenis dan voor een kerk. In mijn onderzoeksvraag gebruik ik 'vruchtbaar' als begrip. Dat geeft ook theologisch meer mogelijkheden.

4. In Handelingen 6 vertelt Lucas dat de weduwen van de Griekstaligen achtergesteld werden bij de Arameessprekenden. Zeven wijze mannen worden gekozen om deze kwestie uit de jonge kerk te helpen. Dit is vaak gezien als het begin van structureel, gemeentelijk diaconaat in de kerk en de instelling van het diakenambt. Wat daar ook van waar zij, want Thugz en Victory kennen niet de diaken als ambtsdrager, belangrijk dunkt me dat deze zeven allen voortkomen uit de Griekstaligen. De mensen die het probleem ervaren, zijn kennelijk ook het meest geëquipeerd om dit te veranderen. In Victory is deze benaderingswijze principieel gemaakt: negatieve ervaring kan positief worden tot de 'gave' van ervaringsdeskundige. De inzet van de mensen wordt bovendien godsdienstig gewaardeerd door hieraan het begrip 'bediening' te koppelen.
5. Bij alle drie kerken staat de gemeenschap aan het begin van de samenkomst, dan volgt de preek en bij ICF en Victory komt diaconaat op het eind bij de uitdeling van brood en geld. Bij alle drie komt de *family* bovendien

ook op het eind: samen koffie drinken en eten. Thugz werkt daarom via het '*belong-believe-behave*'-model, waarbij *belonging* nadrukkelijk en blijvend als eerste functioneert. ICF en Victory noemen dat model niet, maar hechten grote waarde aan de, ook voor buitenstaanders openstaande, gemeenschap.

6. 'Kunnen prediking en diaconie elkaar inspireren?' vragen de auteurs van de inleiding. 'De prediking en de bediening van de verzorging, op zondagen en door de week' spelen daarbij een rol. Vraag is wat de doordeweekse preek betekent. Dat is vast geen preken voor eigen parochie. Gaat het dan om de daden van de leden? Welke waarde heeft een 'gedane' preek? Hoe is dan de verhouding woord en daad? 'Verkondig het evangelie, desnoods met woorden', schijnt Franciscus van Assisi ooit gezegd te hebben, maar kan het zonder? Berkhof verwoordt het zuiver als hij zegt: 'Het getuigenis zonder de *diakonia* blijft leeg; zoals de *diakonia* zonder het getuigenis stom blijft' (Berkhof 1990, 365). <

Literatuur

- Ammerman, N.T., Carroll, J.W., Dudley, C.S. & McKinney, W. (eds) (1998). *Studying Congregations. A new handbook*. Nashville: Abingdon Press.
- Arguinizoni, S. & J. (1999). *Schatten uit de duisternis*. Rotterdam: Victory Outreach Publications.
- Arguinizoni, S. (2000). *Vision for the outcast*. San Dimas, USA: Vision Multimedia.
- Berkhof, H. (1990, 6^e druk). *Christelijk geloof. Een inleiding tot de geloofsleer*. Nijkerk: Callenbach.
- Dingemans, A. & Pereira de Araujo, J. (2004). *Projectplan voor sociaal werk vanuit de kerk in de Tarwewijk*.
- Hendriks, J. (2008). *Verlangen en vertrouwen. Het hart van gemeenteopbouw*. Kampen: Kok.

- Hoekendijk, J.C. (1964). *De kerk binnenste buiten*. Amsterdam, 141
- House of Hope, *Jaarverslag 2012*.
- Noort, G., Paas, S. Roest, H. de, Stoppels, S. (2008). *Als een kerk opnieuw begint. Handboek voor missionaire gemeenschapsvorming*. Uitgever: Boekencentrum, Zoetermeer.
- Operational and policy manual. A procedure and policy manual of the Independent Religious Corporations* (2004). San Dimas, USA: Victory Outreach International (Rev: 6/20/2002).
- Wolf, D. de (2006; 2e druk 2007). *Jezus in de Millinix. Woorden én daden in een Rotterdamse achterstandswijk*. Kampen: Kok.
- Wolf, D. de (2007). *Thugz Church Identiteitsdocument (TCI)*.
- Wolf, D. de (2009). *De ontdekking van het Koninkrijk. Verslag van een persoonlijke zoektocht*. Vaassen: Medema.
- Wolf, D. de (2011; 8e druk 2012). *De Torrie van Mattheüs. Het evangelie van Matteüs in straattaal*. Amsterdam: Ark Media.

Herman (drs. H.H.) van Well is, tot zijn pensionering, bijna 25 jaar diaconaal consulent geweest in de Christelijke Gereformeerde Kerken. Hij werkt momenteel aan een promotieonderzoek waarin de relevantie van het diaconaat van drie jonge kerken in de Tarwewijk van Rotterdam centraal staat. hvanwell@xmsnet.nl

‘Een preek legt de verbinding – als een brug’

Prof.dr. Eelke de Jong studeerde econometrie en werd in 1994 aangesteld als hoogleraar Internationale Economie aan de Radboud Universiteit Nijmegen. Vanaf zijn jeugd is hij een trouwe kerkganger en hij put inspiratie uit de vele preken die hij gehoord heeft. Hij herinnert zich nog specifieke preken uit zijn studententijd die zijn leven gevormd hebben. ‘Die preken’, vertelt hij, ‘kunnen schuren, bemoedigen en troosten.’ We ontmoeten elkaar in zijn werkkamer aan de universiteit. Hij spreekt serieus en is ook goedlachs, met af en toe een daverende klap met zijn hand op tafel, om zijn woorden kracht bij te zetten.

NICO KRIJN: Kerkgangers verlangen dat de voorganger in de preek een verbinding legt tussen de wereld van de Bijbel en hun eigen wereld. Hoe kijk je aan tegen diaconaal preken, dat wil zeggen preken waarin vragen over armoede, vluchtelingen, en dergelijke gethematiseerd worden in verbinding met de Bijbel? Een bewogen prediker probeert invloed op de gemeente

uit te oefenen. Hij wil transformatie teweegbrengen. Is dat terecht? Of zou hij, met zijn rijke culturele en theologische achtergrond, bepaalde zaken alleen ter overweging moeten geven, zonder te willen sturen, dus zijn boodschap meer vrijblijvend bij de gemeente neerleggen?

EELKE DE JONG: Ik vind het goed als een preek stemt tot nadenken, maar ik heb een broertje dood aan predikanten die vertellen hoe het moet. In mijn studententijd was er een duidelijk verschil tussen gereformeerde en hervormde gezindten. Dat is tegenwoordig niet meer zo. De gereformeerden kregen van de kansel te horen wat er aan de hand was en hoe het zat. Vervolgens werd hun gezegd: we weten hoe de vork in de steel zit en dus gaan we nu dit of dat doen. De hervormde predikanten waren minder stellig in hun preek. Zij brachten overwegingen naar voren en lieten de beslissing aan de luisteraar over. Die hervormde aanpak sprak me vanaf het begin aan.

KRIJN: Je ziet dus graag dat een voorganger vanuit zijn achtergrond zijn visie geeft en ruimte biedt aan de gelovige om zijn eigen keuze te bepalen?

DE JONG: Er zijn gemeenten waar het vreemdelingenprobleem gevoelig ligt. Wanneer ik daar predikant zou zijn, zou ik preken over vluchtelingen. Ik zou aan de hand van bijbelteksten laten zien hoe vluchtelingen toen welkom werden geheten en een veilig onderdak werd geboden. Maar ik zou niet zeggen: ‘En dus moet u

nu naar het asielzoekerscentrum om de daad bij het woord te voegen’, of: ‘U moet nu zo veel geld aan de collecte geven om de nood te lenigen.’ Dat ‘moeten’ zal niet uit mijn mond komen. Ik zal wel mijn bewogenheid tonen en mijn interpretatie van de Bijbel vertellen, zeggen hoe ik de Bijbel versta en wat dat kan betekenen voor onze tijd. Ik zou ook de gemeente ook tegen de haren in kunnen strijken. Een preek is ook een middel om je op je verantwoordelijkheden te wijzen, zodat de gemeentelieden zich afvragen:

‘Zijn we wel op de goede weg?’ Ik denk dat dit een belangrijke functie van een preek is.

KRIJN: Moet er eigenlijk wel diaconaal gepreekt worden?

DE JONG: Ja zeker, geloven is niet alleen iets heel abstracts, het is juist ook heel praktisch. Een preek legt de verbinding – als een brug – tussen het abstracte en het praktische. Een nadeel van de preek is het eenrichtingverkeer, de voorganger spreekt en de gemeentelieden luisteren. Er is geen dialoog. Je zou ook andere vormen kunnen gebruiken. In mijn kerk, bijvoorbeeld, gaan we soms in groepjes bij elkaar zitten om een specifiek thema te bespreken.

KRIJN: Wat verwacht je van een preek? Wat is een goede preek?

DE JONG: Dat is heel verschillend. Aan de ene kant is het diaconale aspect, dat we zojuist besproken, belangrijk. Dat is het geloof in de prak- ➤

tijk van het dagelijks leven. Een preek kan zich ook bepalen tot alleen het geestelijke, het religieuze. Ik heb een keer erg genoten van een preek waarin de rijkdom van de Bijbel prachtig werd verbeeld. Aan de hand van bijbelteksten vertelde de voorganger waarom Jezus op een bepaald moment geboren moest worden, als een vervulling van een tijd. Het was magnifiek mooi.

KRIJN: Het ging dus om het literaire aspect?

DE JONG: Zowel literair als filosofisch. Ik herinner me zo’n predikant die geweldig bijbels was. Hij stond in een studentenkerk in Groningen, waar ik toen studeerde, en werd later benoemd tot vrijzinnig hoogleraar. Ik dacht: als dat vrijzinnig is, dan ben ik het ook.

Ik ben verbonden aan het Thijmgenootschap, een vereniging voor wetenschap en levensbeschouwing. Voor onze bijeenkomsten nodigen we sprekers uit. Iemand stelde voor een hoogleraar theologie te vragen, ‘want die man kan zo mooi preken’. Ik vroeg: ‘Waar gaan zijn preken dan over?’ ‘Ja, dat weet ik eigenlijk niet.’ Blijkbaar ging het diegene meer om de beleving dan om de inhoud.

Ik herinner me een preek over Kronieken, die mij bijzonder aansprak. David wilde de ark naar Jeruzalem laten brengen. De ark werd op een wagen geladen en onder begeleiding vervoerd. En wat gebeurde er? God ontstak in toorn. Een begeleider van de ark werd door-klied en stierf. David vroeg zich af: ‘Hoe kan ik de ark bij mij in Jeruzalem brengen?’ Daarna beseft hij dat alleen de Levieten de ark van God

mochten vervoeren. David ontbood de Levieten en ‘onder gejuich en hoorngeschal haalde heel Israël de ark van het verbond met de Heer in’. De ark werd opgehaald zoals God het wilde. Hier leerde ik uit: door wie laat je je leiden? En dan te bedenken dat ik die preek vijftig jaar geleden hoorde.

KRIJN: Je vertelt over twee kanten van de preek. De diaconale preek over de samenleving, en de literair-filosofische preek, die je ‘het bijbelse’ noemt. Ik mis de troost. Door de huidige turbulente maatschappelijk omstandigheden is er in de preek minder aandacht voor vertroosting en appèl. Mensen komen ook naar de kerk voor bemoediging en troost.

DE JONG: De troost is tegenwoordig vaak een ondergeschoven kindje. Het kunnen spreken van troostende woorden vereist een intense band van de voorganger met zijn gemeenteleden. Toen ik kind was werden er in de voorbeden problemen van specifieke mensen benoemd. Er werd gebeden voor iemand die in het ziekenhuis lag, voor een man wiens vrouw was gestorven. De mensen werden met naam en toenaam genoemd. Het ging over mensen die de voorganger goed kende.

Tegenwoordig werkt men met briefjes die uit de gemeente komen en dan wordt er gebeden voor ‘de vrouw van een onzer gemeenteleden’, of ‘de familie van een gemeentelid’. De betreffende gemeenteleden blijven anoniem. Het is deels het gevolg van de inzet van deeltijdpredikanten. Veel preekbeurten worden verzorgd

door gastpredikanten die de gemeente niet goed kennen. Zij weten niet wat er speelt. Afgelopen zondag hoorde ik met kromme tenen de voorbeden aan. Het was zo algemeen. Op zo’n manier kun je niet troosten. In sommige gevallen kent men wel een gemeentelid die een moeilijke tijd doormaakt. Maar vaak dreigt dan de stilte, omdat men er verlegen mee is.

KRIJN: De kerk genereert relatief veel sociaal kapitaal, om maar eens een term uit je vakgebied te gebruiken. Er wordt onderscheid gemaakt tussen *bonding*, *bridging* en *linking* sociaal kapitaal. Bij *bonding* raken mensen met elkaar verbonden via een geloofs-gemeenschap. Bij oecumenische contacten wordt gesproken van *bridging*. *Linking* gaat nog een stap verder dan *bridging*. Het ontstaat wanneer gemeenschap en verbondenheid wordt gezocht met groepen waarmee zelfs een gespannen verhouding bestaat. We kunnen dan denken aan de doorbreking van vijanddenken en aan het slaan van bruggen. Wordt die gemeenschapszin – die zich uitbreidt als een olievlek – gevoed door de prediking of komt het gewoon doordat mensen opgenomen worden in een gemeenschap? Uit ervaring weet ik dat een historische vereniging, waar prediking uiteraard niet aan de orde is, ook veel sociaal kapitaal opbouwt. Je deelt eenzelfde interesse met elkaar, je gaat gezamenlijk naar een archief, komt bij elkaar over de vloer, enzovoort.

DE JONG: Soms denk ik weleens: ‘Was nou maar niet naar de kerk gegaan, maar was met z’n allen door het bos gaan hollen, dat was beter voor

je geweest.’ Er wordt ook op de kansel soms je reinste kolder verteld, waarvan ik denk dat de mensen het beter niet hadden kunnen horen. Mijn ouders hebben zo’n predikant gehad. Die op een naar mijn smaak Wilders-achtige manier de angst erin zat te jagen. Die historische vereniging van jou is vast heel leuk, maar dat zijn gelijkgezinden, net als mijn wandelclub waar ik veel plezier van heb.

Een belangrijke taak van de kerk is het slechten van vijanddenken. Ik zeg niet dat het altijd wordt waargemaakt. Volgens mij moet de kerk over de muur van vijanddenken heengaan.

Een preek is ook een middel om je op je verantwoordelijkheden te wijzen: ‘Zijn we wel op de goede weg?’

Jezus houdt ons voor dat we niet moeten denken in termen van ‘krijg ik er later iets voor terug?’.

In allerlei kleine dorpen waar men weinig vreemdelingen kent, leeft de angst. Men voelt zich onzeker en bedreigd. De beste manier om angst te bestrijden is door het aan te gaan, dus door er in concrete termen over te preken. Het bestrijden van angst gebeurt niet vanuit een historische vereniging of een wandelclub. Die hebben een ander doel. Een politieke partij heeft ook alleen maar als doel mensen te verenigen en het eigen belang naar voren te brengen. Ook al zou je bij een christelijke partij wel meer mogen verwachten. Het is typisch een taak voor de kerk om God te laten zien die, niet zoals andere goden als een blinde muur tussen de mensen staat, als Huub Oosterhuis’ ‘O Heer God’. Het gaat erom mensen te verbinden, in woord en daad. En als je duizend keer ‘Here, Here’ roept maar je bouwt muren, dan ben je een antichrist. En als je nooit ‘Here’ roept, maar probeert te verbinden, dan vind ik dat prima! ➤

KRIJN: Hoe kun je weten of de preek het Woord van God is?

DE JONG: Nooit. Als je niet gelooft, is die nooit van God. En als je wel gelooft, weet je dat degenen die spreekt alleen een bemiddelaar kan zijn en het via zijn eigen lens bezieet. Het interesseert me ook geen lor. Ik zie God als een vertrouwen, als een kracht die beloofd heeft altijd aanwezig te zijn als JHWH. Als ik daar iets van proef tijdens de preek is het oké en neem ik aan dat het van God komt.

KRIJN: Ik begrijp het niet. Je bent bekend met wiskunde en je hebt een natuurwetenschappelijke achtergrond: hoe kun je dan geloven? Staat dat niet haaks op je wetenschappelijke denken?

DE JONG: Het zijn volstrekt andere zaken. Op mijn tiende was mijn geloof over de man met de grijze baard al over. Wetenschap en geloof vullen elkaar aan. Mijn kennis van wis- en natuurkunde staat mijn geloof niet in de weg.

Waar ik meer moeite mee heb is wat ik tegenkom met mijn eigen onderzoek, waarin ik zie dat mensen christen zijn op een manier, die – om jouw termen te gebruiken – orthogonaal op elkaar staan. Donald Trump noemt zich een christen, terwijl wij zijn opvattingen eerder als niet-christelijk en als niet-medemenselijk ervaren. Zoals wij christen zijn is meer Nederlands dan christelijk. En dat roept vragen op naar wat nu christelijk is. Blijkbaar is de definitie van ‘christelijk’ afhankelijk van de locatie en de situatie. Dat sluit aan bij een opvatting van de antropoloog Clifford Geertz over religie: religie

maakt het leven draagbaar, het vermindert het lijden niet, maar het helpt ons wel om het lijden te doorstaan.¹ Dit lijden is algemeen maar ook heel specifiek. Vanuit de joods-christelijke traditie en religie verbinden we er dan de troost aan dat die steun er altijd is, wat is verwoord in JHWH: ‘hij die er is’. <

Noot

¹ Geertz, C. (1969). Religion as a cultural system. In: D. Cutler (red). *The World Year Book of religion: the religious situation*, Vol I. Londen: Evans Brothers, 639-688 (658).

Nico (drs. N.) Krijn werkt bij TNO. Hij is als filosoof gespecialiseerd in de filosofie van de wiskunde en wetenschapsfilosofie.
nico_krijn@hotmail.com

Diaconaat als kloppend hart van de prediking

*‘Ons geloof, het geloof van de christenen, daar zit schrik in. Het heeft weet van de complete rotzooi die deze wereld is. Daar schrik je van. Van de drek en het afval en het puin. Dat eerst. En pas dan komt de blijde boodschap. Eerder is er geen enkele reden om dom grijnzend op de kansel te gaan staan en de mensen voor je, met hun echte nood, met hun kapotte huwelijken en zieke kinderen, mensen die hun broers en zussen verliezen en van wie de ouders dementeren, mensen met gebroken harten en gekrenkte trots, om die met slap gemoedelijk geleuter en sociale kitsch in slaap te sussen.’ (Esther Maria Magnus, *Mintijteer*, 2016, 224)*

In de onlangs vertaalde en veelgeprezen roman *Mintijteer* van Esther Maria Magnus klinkt te midden van de grote Godsvragen onderhuids flink wat kritiek op de prediking. De Duitse schrijfster is opgegroeid in een deels protestantse en deels rooms-katholieke atmosfeer, en herinnert zich uit de jaren negentig van de vorige eeuw vooral veel van wat zij ervoer als maakbaarheidsprediking. Daarin viel het Koninkrijk van God, waarin recht en vrede heersen, ongeveer samen met onze bereidheid om de ‘handen en voeten’ van het evangelie en van Jezus Christus te worden. De deceptie die dit soort prediking voor haar oplevert is schrijnend als noch deze naïeve prediking, noch God zelf bij machte blijken om de barre werkelijkheid van lijden, onrecht en dood merkbaar

uit te bannen. Genoeg om je geloof voorgoed te verliezen. Tenzij God zelf zich laat kennen, maar hoe dan?

Dit voorbeeld raakt aan de fundamentele vragen van dit themanummer van *Handelingen* naar de verhouding en wederkerigheid tussen de vaders vaak gescheiden werelden van prediking en diaconaat, van verzoening in woord en daad. Het gaat daarbij, zo leren we uit artikelen, namelijk niet alleen om *practice what you preach*, dus om een geloofwaardige congruentie tussen spreken en handelen, maar fundamenteel om een récht doen aan de werkelijkheid van God en die van alledag waarin mensen zich gaande houden.

In vier stappen bezien we de oogst van dit nummer en reflecteren op de vraag: >

1. Wat is of kan diaconale prediking zijn en welke functie kan het hebben?
2. Hoe uit het zich in kenmerken en betrokkenen?
3. Hoe kan de voorganger de preekvoorbereiding vormgeven in relatie tot de participanten?
4. Hoezeer heeft diaconaat een gemeenschap nodig?

Meerduidig begrip

Bij diaconaat gaat het om vragen van armoede, uitsluiting en allerlei andere vormen van materiële en sociale nood. Diaconale prediking is die prediking waarin deze ter sprake komt. Dat kan op verschillende manieren gebeuren, zoals uit de bijdragen blijkt. De preek kan ingaan op een bepaald diaconaal thema, bijvoorbeeld de positie, behandeling en opvang van vluchtelingen. Uit de bijbelteksten zelf kunnen armoede en dergelijke aan de orde zijn.

Een andere mogelijkheid is dat diaconaat noch als thema noch als zodanig nadrukkelijk in het te behandelen tekstgedeelte aanwezig is, maar door de voorganger wel verbonden wordt met de leefwereld van de hoorders in haar sociale dimensies. We merken daarbij op dat er veel meer diaconaat in de teksten zelf zit dan vaak beseft wordt. In de Bijbel gaat het om concrete mensen in concrete sociaaleconomische verhoudingen. Wie hier attent op is, zal ontdekken dat er eigenlijk weinig teksten zijn zónder diaconaal gehalte. Er is sprake van een verkeerde vergeestelijking als hieraan geen recht gedaan wordt.

Diaconale prediking vereist dan ook een kritisch kijken naar onze wijze van exegetiseren en

theologiseren. In zijn artikel biedt Trinus Hoekstra een voorbeeld van hoe een bepaalde theologie geen recht doet aan de diaconale dimensie van de Bijbel. Diaconale prediking is bijna een tautologie, zonder te beweren dat prediking in diaconaat opgaat.

Ook de sociale en culturele samenstelling van de hoorders speelt een rol. Zoals Van Well aangeeft in zijn artikel komt het diaconaat in migrantenkerken als het ware vanzelf aan de orde: 'Wij doen geen diaconaat, wij zijn diaconaat.' Dat diaconaat er als het ware met extra inspanning ingebracht moet worden, zegt iets over wie de *mainstream* kerken vormen – ongeënuanceerd gesteld: blanke middenklassers.

Doel en aard van diaconale prediking

Uit de bijdragen kunnen we verschillende doelen van de diaconale prediking opmaken, die overigens samen kunnen optreden. Het kan gaan, zoals we zojuist aangaven, om het recht doen aan de te behandelen tekst. Dat kan, zonder een blauwdruk voor het handelen te geven, een perspectief bieden op mens, samenleving en schepping die voor de duiding van deze van belang is.

Om heel kort een aanduiding te geven: het maakt uit of men iemand met een verstandelijke beperking als een beeldrager van God ziet, die daarom recht heeft op een leven naar haar of zijn mogelijkheden of dat men deze mens als een defect in de schepping ziet of als een straf van God.

Deze prediking kan (mede) tot doel hebben om de hoorders gevoelig te maken voor noden, om ze daarvan bewust te maken en om ze te motiveren en te stimuleren tot een diaconale

levenspraktijk en deelname aan diaconale activiteiten. Een doel en effect kunnen zijn dat mensen die diaconaal actief zijn, zich gesteund en geïnspireerd weten. Dat geldt ook voor degenen die een bepaalde nood zelf ondergaan (werkloosheid, een overbelaste mantelzorger enzovoort). Verder is nog te noemen: het stem geven aan hen die in het dominante discours niet of maar ten dele gehoord worden.

Het is goed om zich ook in de prediking deze doelen voor ogen te stellen. Elke preek vraagt immers om een bezinning op focus en functie ofwel beoogd effect. Passend bij het beoogde doel, hanteert de prediker verschillende stijlvormen: argumentatief, attenderend, uitnodigend, uitdagend, troostend, confronterend of bijvoorbeeld ironiserend. Daarbij is tevens de vraag aan de orde of de prediker zich werkelijk richt op concrete noden en mensen stimuleert tot ondersteuning en hulp aan anderen. Bijvoorbeeld het maatje worden van iemand met een handicap en of ook de maatschappelijke en politieke context aan de orde komt, bijvoorbeeld de ontwikkelingen in de zorg.

Het is daarbij goed om te beseffen dat de preek niet alles kan en moet doen. Er zijn daarnaast andere werkvormen binnen de kerk om verder in te gaan op de zaken die in de preek aan de orde kwamen of die juist misschien aan de preek vooraf gingen. Er zijn de ervaringen die opgedaan zijn in het diaconale werk (weet de voorganger daarvan?). Of de gespreksgroepen in gemeente en parochie of gemeente-avonden. Via sociale media kan een voorganger peilen wat er in kringen leeft, ook als onderdeel van de preekvoorbereiding en veel diverse contacten onderhouden. Daarbij kunnen en

moeten ook de verschillen van inzicht die er ongetwijfeld in de lokale geloofsgemeenschap zijn ter sprake komen.

Participanten in de preekvoorbereiding

Wat betekent dit alles nu voor de preekvoorbereiding? Daarover een aantal opmerkingen.

Het interview met professor Eelke de Jong laat zien hoezeer kerkgangers verlangen dat niet alleen hun hoofd, maar ook hun hart geraakt wordt. In de homiletiek is hiervoor vanouds veel aandacht, ook al vanuit de retorica. Predikanten zullen de hoorder niet alleen willen overtuigen, maar ook in vervoering brengen, ze zullen de hoorder willen verleiden om zichzelf te gaan verhouden tot wat de predikant naar voren brengt. Daarvoor is meer nodig dan alleen rationele overtuigingskracht, hoewel die ook zeker telt. Hoorders hebben zelf hun bagage bij zich aan kennis en/of levenservaring en willen daarin serieus genomen worden. Moraliserende terechtwijzingen werken averechts. Daarmee bedoelen we het gemakkelijk uitspreken of impliciet veronderstellen van morele oordelen die geen recht doen aan de situatie en niet op kennis van zaken gebaseerd zijn.

Dat wil niet zeggen dat prediker zich slechts terughoudend zal opstellen en zich in algemeenheden zal hullen. Juist dat roept irritatie op (De Leede & Stark 2013). De hoorder wil namelijk best op zijn of haar verantwoordelijkheden gewezen worden, verlangt er ook naar om aan het denken gezet te worden, juist omdat het leven vanuit een gelovige identiteit om heldere keuzes vraagt.

Professor De Jong geeft aan hoezeer gezag

verdiend moet worden, op grond van deskundigheid en een solidariserende houding met de hoorders. Altena geeft daarvan een voorbeeld, waaruit blijkt hoe hij het oordeel over politiek aan de hoorders zelf overlaat, want dat is niet zijn deskundigheid. Maar hij stelt wel specifieke vragen vanuit de Schriften die de hoorders meenemen. Om vervolgens zelf vanuit een nieuw perspectief de werkelijkheid waarin ze leven waar te nemen en te kunnen peilen in relatie tot hun eigen participatie.

De prediker reikt dus aan en helpt de hoorders om waar te nemen en te duiden. Daarbij worden de hoorders zelf uitgenodigd om zich ofwel via de zaak waar het om gaat, ofwel via identificaties met personen uit de verhalen van Heilige Schriften en voorbeelden te verbinden aan de preek. Dat doen de hoorders sowieso zelf via hun eigen gedachten, zo blijkt niet alleen uit de ontwapenende beschrijving van de deelnemers aan de kerkdienst bij Cazemier, maar ook uit een Deens onderzoek. Datgene wat hoorders aan de preek overhouden, is niet zozeer de inhoud ervan, de argumentatie of de leerstelling, maar veelal hete associatieve verband dat zij leggen met hun eigen leven (Gaarden 2014). Dáár komt herkenning en verbinding tot stand, en slechts daaruit komt mogelijk handelen voort. Dat vraagt van de prediker evocatieve prediking, die het eigen denken en ervaren van de hoorders stimuleert.

De vraag naar de concreetheid en naar het gezag van de preek is overigens sterk sociaal en cultureel bepaald. Van Well geeft aan hoe degenen die zélf ‘object’ van diaconaal handelen zijn, in staat blijken om anderen bij te staan. De preek van Marzouk Aulad Abdellah en de

voorschriften die Arslan Karagül beschrijft, laten zien hoezeer in de islam-ethiek een mate van plicht en vrijwilligheid hand in hand gaan. Voorschriften scheppen helderheid: ze belasten niet alleen, maar ze ontlasten ook degenen die zich moreel al te snel verantwoordelijk zouden weten.

Piramide

Maar hoe doe je in een preek eigenlijk een beroep op geweten en handelen? In de Duitstalige homiletiek wijst Martin Hoffmann op de zogenaamde ‘ethische piramide’ als het gaat om prediking inzake bijvoorbeeld maatschappelijke vraagstukken.

De basis van de piramide wordt gevormd door de *waarneming van de concrete werkelijkheid*. Deze werkelijkheid omvat de tekst, situatie en context die aan de orde zijn. In de waarneming van deze werkelijkheid vallen de eerste beslissingen omtrent de insteek van de prediking.

In een tweede laag vinden we de *motieven* die een rol spelen: goederen, waarden, deugden en plichten. Deze vragen om inleving in persoon, traditie en bijvoorbeeld biografie. In de prediking kan deze laag bij voorkeur tot uitdrukking komen in verhalen en voorbeelden, *good and bad practices*.

De derde laag wordt gevormd door de normen, waarbij cultuur en ook geloofsleer in beeld zijn. Hier gaat het om het bespreken van bijvoorbeeld criteria waaraan men getoetst wil worden.

De top vervolgens bestaat uit de uiteindelijke handelingen, woorden en gedragingen van mensen, die gevormd blijken te zijn door de

drie lagen daaronder. Wie dus aan de bovenkant iets wil beïnvloeden, zal om te beginnen oog moeten hebben voor de ‘onderkant’ en de andere lagen die in wisselwerking elkaar beïnvloeden.

Exegese en commentaren

Hier komen we terug op het eerder door ons genoemde punt van de diaconale dimensie van de Bijbel. Als het gaat om waarneming van de teksten die aan de orde zijn, is het vergroten van het repertoire van de predikant essentieel. Verschillende auteurs van de bijdragen in dit themanummer geven aan hoezeer een diaconale dimensie van de preek niet zozeer gezocht, als juist gevonden wordt, veelal in de omgang met de Schriften. Maar hoe vindt men deze?

Dat kan allereerst door zelf in gesprek te zijn met een diversiteit aan hoorders en vooral met belanghebbenden en ervaringsdeskundigen, zoals Van Well aangeeft. Een prediker die zich alleen door zichzelf laat gezeggen, verruimt nergens de hermeneutische horizon. Het lezen van bijbels-theologische literatuur en commentaren die specifiek oog hebben voor de diaconale dimensie van de Schriften, vergt keuzes en oefening. Preekvoorbereiding op zichzelf vraagt telkens om het bewust worden, opschorten en onder kritiek stellen van eigen vooringenomenheden. Een commentarens serie als *Preaching Gods Transforming Justice* kan helpen om oog te krijgen voor gemarginaliseerde stemmen in de tekst en de actuele context (Allen e.a. 2011).

Het draagt ook bij aan het vergroten van het eigen stijlrepertoire, want diaconaal preken kan ook de taal van de litanie, de klacht en de aanklacht krijgen in plaats van een argumen-

tatief betoog. André Resner geeft in zijn *Living in-Between* een voorbeeld van een bijbels-theologische exegese die ook de zogenaamde ‘diaconale teksten’ kritisch onder de loep neemt. Zo wordt de ‘arme weduwe’ uit Markus 12, die haar hele levensonderhoud in het offerblok bij de tempel doet, in preken veelal geprezen als voorbeeldfiguur en als iemand die zelfs méér dan de tienden geeft. Terwijl je deze tekst in de context van het Markusevangelie zeker ook kunt lezen als religiekritiek en aanklacht tegen het corrupte systeem van de tempelelite die ‘de huizen van de weduwen’ opeet (Resner 2015, 65). Ook Hoekstra geeft in zijn interpretatie van de prediking én het handelen van Jezus een voorbeeld van zo’n lezing.

Dit vraagt om studie en om kritische hermeneutiek, waarbij de vragen van Van de Kamp leidraad kunnen zijn. Met daarnaast de altijd relevante vraag: wie heeft belang of baat bij deze lezing en interpretatie en waarom? Duidelijk is ook dat diaconaat niet alleen of allereerst iets is van het handen en voeten geven aan het geloof, maar dat in dit handelen zelf geloof verborgen zit. Prediking is dan explicitering van dat geloof.

Diaconaat en gemeenschap

Diaconaat is niet alleen iets van bewustwording en handelen op individueel niveau. Voor diaconaat is een dragende, stimulerende gemeenschap nodig. Diverse bijdragen benadrukken hoezeer juist de deelnemers aan liturgie en prediking elkaar kunnen aanvullen, ook in het interpreteren van de Schriften in hun eigen leven. Het zou echter naïef zijn om te denken dat dit zonder conflicten gaat. Juist de prediking kan

een verhelderende rol spelen waar het gaat om het inzicht in elkaars motieven, om botsende wereldbeelden en confronterende ervaringen. Niet toevallig wordt de dialoog door diverse auteurs als belangrijk benoemd: de prediking is een katalysator van het geloofsgesprek.

Tegelijkertijd is ze meer dan dat: in het samenvallen van woord en daad in de liturgie zelf, in het versmelten van zingen, bidden, delen van woorden en delen van brood en wijn, kunnen deelnemers verzoening met zichzelf en met de altijd ook vreemd blijvende ander, met Christus Zélf, ervaren. Diaconaat kan aldus niet zonder gemeenschappen van mensen die dit geheimenis als inspiratiebron delen en er woorden en symbolen voor vinden om dat uit te drukken.

In de inleiding gaven we aan dat diaconaat tot de kern van het christelijk geloof behoort. Als dat zo is – en dat ondersteunen we van harte – dan is de vraag of en hoe het diaconaat in de prediking ter sprake komt geen vrijblijvende zaak, maar een zaak van uiterst gewicht. Dit themanummer toont hoeveel kansen hier liggen om vanuit het kloppend hart van de Schriften en de sociale werkelijkheid waarin we leven, diaconaat ook het kloppend hart van de prediking te laten zijn.

Dat voelen de kerken momenteel goed aan. Waar paus Franciscus een Jubeljaar van de Barmhartigheid afkondigde (2016), schreef paus Benedictus XVI in 2006 reeds: 'Het wezen van de Kerk komt tot uitdrukking in een driedovoudige opdracht: de verkondiging van Gods Woord (*kerygma-martyria*), het viëren van de sacramenten (*leiturgia*), de dienst van de liefde (*diakonia*). Deze opdrachten veronderstellen elkaar en zijn niet te scheiden. De dienst van de

liefde is voor de kerk geen soort steunverlening, die men ook aan anderen zou kunnen overlaten, doch behoort tot haar wezen, is een onontbeerlijke uitdrukking van haar diepste Wezen.' <

Literatuur

Allen, R.J., Andrews, D.P., Ottoni-Wilhelm, D. (eds.) (2011). *Preaching God's Transforming Justice. A Lectionary Commentary*, Year B. Louisville, Kentucky: Westminster John Knox Press.

Benedictus XVI (2006). *Deus Caritas Est*. w2.vatican.va/content/benedict-xvi/nl/encyclicals/documents/hf_ben-xvi_enc_20051225_deus-caritas-est.html, artikel 25, bezocht: juni 2016.

Gaarden, M. (2014). *The Emerging Sermon: The encounter between the words of the preacher and the listeners' experience*. Paper presented at the Academy of Homiletics. pure.au.dk/portal/files/81271538/The_Emerging_Sermon.pdf, bezocht: juni 2016.

Magnus, E.M. (2016). *Mintijteer*, Franeker: Van Wijnen.

Leede, B. de & Stark, C. (2013). Protestantse preken in hun kracht en zwakheid: Een quickscan. *Nederlands Theologisch Tijdschrift*, jrg. 67/2. Zoetermeer: Boekencentrum.

Resner, A. (2015). *Living in-Between. Lament, Justice, and the Persistence of the Gospel*. Eugene, Oregon: Wipf and Stock.

Herman (prof.dr. H.) is bijzonder hoogleraar Diaconiewetenschap aan de Protestantse Theologische Universiteit Groningen/Amsterdam.
h.noordegraaf@pthu.nl

Ciska (dr. F.) Stark is universitair docent Praktische Theologie en directeur Onderwijs aan de Protestantse Theologische Universiteit Amsterdam/Groningen.
f.stark@pthu.nl

ADVERTENTIE

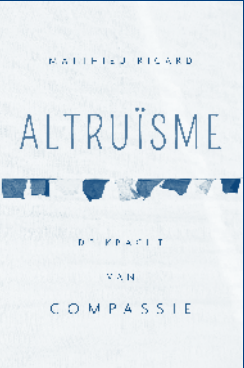

Kennismaken?

Handelingen levert een waardevolle bijdrage aan het professionele handelen van pastores, geestelijk verzorgers en andere betrokken academici, die de reflectie op de religieuze en levensbeschouwelijke aspecten van hun eigen beroepspraktijk willen verdiepen.

Handelingen verschijnt vier keer per jaar als het landelijke vaktijdschrift voor praktische theologie en religiewetenschap, met interdisciplinaire bijdragen van gedrags- en geesteswetenschappen. De bijdragen zijn praktisch en onafhankelijk geschreven en ondersteunen een verantwoorde beoordeling van religieuze en levensbeschouwelijke ontwikkelingen in de samenleving.

Wilt u uw collega ook kennis laten maken met *Handelingen*? Geef een abonnement op *Handelingen* cadeau en ontvang zelf het boek *Altruïsme* door Matthieu Ricard GRATIS (winkelwaarde € 29,99).

Of wilt u zelf nader kennismaken met *Handelingen*? Ontvang zelf het boek cadeau ÓF ontvang het eerste nummer GRATIS.

☐ Ik wil een jaarabonnement van vier nummers cadeau geven (het abonnement stopt automatisch) voor € 47,50 en ontvang zelf het boek *Altruïsme*.

☐ Kennis laten maken kan natuurlijk ook. Ik geef een proefabonnement van twee nummers voor € 18,00 cadeau aan:

naam:

straat:

postcode: woonplaats:

☐ Ik neem zelf een abonnement tot wederopzegging op *Handelingen* voor € 47,50 per jaar en ontvang het boek *Altruïsme*.

☐ Ik neem zelf een abonnement tot wederopzegging op *Handelingen* en ontvang het eerste nummer GRATIS.

☐ Kennismaken kan natuurlijk ook. Ik neem zelf een proefabonnement van twee nummers voor € 18,00.

☐ Ik machtig Uitgeverij Kok tot het automatisch afschrijven van het verschuldigde bedrag.

naam:

straat:

postcode: woonplaats:

telefoon:

rekeningnummer:

e-mail:

Invullen of overnemen en PORTO VRIJ sturen naar:
ABONNEMENTEN KOK • Antwoordnummer 4176, 3500 VB Utrecht
of mail naar: abonnementen@kok.nl • of bel naar: 088 - 700 2780

Actuele agenda op www.handelingen.com

Op de website van *Handelingen*, www.handelingen.com, vindt u in de rechterkolom de Agenda met het meest actuele overzicht van interessante bijeenkomsten op het gebied van praktische theologie en religiewetenschap. Deze Agenda wordt actueel gehouden door webredacteur Harry Harmsen. Berichten en aankondigingen kunt u sturen naar: webredactie@handelingen.com

Symposium 'Dicht op de huid'

Op 25 november van 10.00-16.00 uur wordt in de Bergkerk te Amersfoort het symposium 'Dicht op de huid' gehouden: over lichamelijke en tederheid in de ouderdom. Het thema wordt verkend vanuit filosofie, theologie, kunst en de zorgethiek. Sprekers: Désanne van Brederode, Sytze de Vries, Els van Wijngaarden, René Rosmolen. Met afsluitende toneelvoorstelling van Theater Draad.

Ouderen zijn welkom, evenals professionals en vrijwilligers werkzaam in de (ouderen)zorg, geestelijk verzorgers, predikanten en andere vertegenwoordigers van kerken.

Informatie: ds. Jan van Baardwijk, (033) 461 37 67, jvbaardwijk@kpnmail.nl of ds. René Rosmolen, (033) 480 15 53, r.rosmolen@casema.nl; www.bergkerk.nl

KPV-training Amersfoort

De KPV is een uniek leertraject voor geestelijk verzorgers en pastores uit verschillende levensbeschouwelijke tradities. De training biedt de kans om in een kleine groep intensief te reflecteren op het werk en de eigen communicatie. De spiritualiteit, de inspiratie en nieuwe mogelijkheden in het werk worden onderzocht en geoefend. Juist in een beroep,

dat een sterk appèl doet op de persoon van de beoefenaar, is dat van grote waarde. Deze training is een kans voor elke pastor, imam, geestelijk verzorger of kerkelijk werker, die voldoende werkervaring heeft in kerk, instelling, onderwijs, justitie of defensie.

Vier blokken van drie weken van telkens drie dagen (maandag-woensdag):
24 april-10 mei, 28 augustus-13 september 2017, gevolgd door het derde en vierde blok in januari en juni 2018; 20 ECTS (70 VGVZ-punten en 5 jaar PE); Zon en Schild, GGZ Centraal, Utrechtseweg 266, 3818 EW Amersfoort; h.kievit@ggzcentraal.nl, (033) 460 98 32 of (035) 602 91 49

Waarderende Gemeenteopbouw

Cursus voor predikanten en pastoraal werkers (protestants en rooms-katholiek) op vijf dagen in de periode oktober t/m januari. Georganiseerd door Fontys Hogeschool Theologie Levensbeschouwing, Christelijke Hogeschool Ede, VIAA en Christelijke Hogeschool Windesheim. De cursus levert 5 ECTS op. Brochure, informatie en aanmelden: www.waarderendegemeenteopbouw.nl